

คู่มือ

ภูมิปัญญาการเกษตรพื้นบ้าน

ดร.อุษา กลิ่นหอม

WKM e-library



001052

คู่มือ ภูมิปัญญาการเกษตรพื้นบ้าน...

สำนักงานพิพิธภัณฑ์เกษตรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (องค์การมหาชน)

พิพิธภัณฑ์การเกษตร เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

แหล่งเรียนรู้พระเกียรติคุณและพระอัจฉริยภาพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้านการเกษตร เศรษฐกิจพอเพียง ภูมิปัญญา วิศวกรรมเกษตร เศรษฐกิจพอเพียง เปิดบริการ พิพิธภัณฑ์ในอาคาร 5 พิพิธภัณฑ์ ได้แก่ “ในหลวงรักเรา” พิพิธภัณฑ์มหัศจรรย์พันธุ์กรรม พิพิธภัณฑ์ป่าดงพงไพร พิพิธภัณฑ์วิถีน้ำ พิพิธภัณฑ์ดินดล พิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง “เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง” และ “เกษตรตามรอยพ่อ”

พิพิธภัณฑ์ในหลวงรักเรา



ซาบซึ้งในความรักอันยิ่งใหญ่ที่ในหลวงมอบให้ปวงชนชาวไทย

เรียนรู้พระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้านการเกษตร ปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงด้านการเกษตร เกษตรทฤษฎีใหม่ และพระอัจฉริยภาพด้านการจัดการ ดิน น้ำ ป่า คน ฯลฯ พร้อมรับชมภาพยนตร์การ์ตูนแอนิเมชัน 3 มิติ “เรื่องของพ่อในบ้านของเรา” “แผ่นดินของเรา” “ทรัพย์สินเงินน้ำ” “เมล็ดสุดท้าย” “ไม่รอกกับทานตะวันผู้เย้ายวน” ซึ่งจัดทำจากบทเพลงพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ฉายในโรงภาพยนตร์ “กษัตริย์เกษตร” 120 ที่นั่ง



เรียนรู้ความสำเร็จการใช้น้ำค่าพอสอนไปปฏิบัติ โดยมีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นองค์ประธานผู้เยี่ยมชม ห้องมหัศจรรย์ท้องทุ่ง นำเสนอด้วยระบบไฮโลแกรม ที่ทันสมัย ความสำคัญของอารยธรรมเกษตรไทยและเกษตรโลก เรียนรู้วิศวกรรมเกษตร เศรษฐกิจพอเพียง และสถาบันเกษตรไทย



เรียนรู้ผ้าทอมือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น มรดกชาติพันธุ์อันหลากหลาย ที่เป็นงานศิลปะ บันเทิงธรรมชาติ และบันทึกประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์

“พิพิธภัณฑ์มีชีวิตที่พิพิธภัณฑ์บ้านจันทนายน”

เรียนรู้และสืบสานพระปณิธาน ตามรอย
เจ้าฟ้าเจ้าราชกุมารี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารี “การรักษาทรัพยากร คือ การ
รักษาชีวิต รักษาแผ่นดิน” ตั้งตาตั้งใจ กับ
เทคโนโลยี แสง สี เสียง และระบบการนำเสนอ
มหัศจรรย์พิพิธภัณฑ์ชุมชน ชมเมล็ดพันธุ์นานาชนิด
ที่สะท้อนความหลากหลายของพันธุ์กรรมอันเป็นมรดกที่มีคุณค่าให้ประโยชน์มากมาย เรียนรู้
และรู้จักพืชถิ่น จากสวนป่าต้นแบบ เช่น ป่าสามะปิ ป่าชะป๊ะ วนเกษตร และสวนสมรม



“พิพิธภัณฑ์ป่าดงพงไพร”

เรียนรู้เรื่องราวของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
บนโลกอันยิ่งใหญ่ สรรพสิ่งในธรรมชาติล้วนมีหน้าที่
เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลและยั่งยืน สัมผัส
บรรยากาศป่ากลางวัน แอบชุ่มดูสัตว์น้อยใหญ่
ที่วนเวียนมาชุมนุมกันใต้ต้นไม้ใหญ่ ผจญภัยกับการเดิน
ป่ากลางคืน เปิดสัมผัสเพื่อรับฟังเสียงแห่งธรรมชาติ และร่วมกันบันทึก
พันธุ์สัณฐานแสดงความตั้งใจในการช่วยธรรมชาติและโลกของเรา



พิพิธภัณฑ์วิถีน้ำ

เรียนรู้วิถีน้ำ วิถีแห่งชีวิต ผู้ให้ ผู้สร้างและผู้เฝ้าระวัง สรรพชีวิต
ทั้งมวล ผ่านภาพยนตร์ 4 มิติ 270 องศา ด้วยเทคโนโลยี Hydraulic lift
และชุดนิทรรศการที่บอกเล่าเรื่องราววิถีแห่งลุ่มน้ำ การจัดการน้ำ
ในรูปแบบต่างๆ การอยู่ร่วมกับน้ำและการปรับตัวเพื่อรับสถานการณ์
น้ำที่เปลี่ยนแปลงไป

พิพิธภัณฑ์ดินดล

เรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตใต้ดิน พัฒนาสู่ความอุดม
สมบูรณ์เพื่อสร้างและกำเนิดสรรพชีวิตทั้งมวล ผ่านเทคโนโลยีการจัดแสดง
แบบ 4 มิติ ในโรงภาพยนตร์ 360 องศา และระบบสัมผัสก่อน
ที่ตื่นเด่นใจ

พิพิธภัณฑ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง



เรียนรู้นวัตกรรมเกษตรเศรษฐกิจพอเพียง การใช้ประโยชน์
ในพื้นที่ขนาดเล็ก การทำเกษตรเมืองเพื่อการพึ่งตนเองในการผลิตอาหาร
ปลอดภัย พืช นวัตกรรมที่อยู่อาศัย นวัตกรรมพลังงานทดแทน การปลูก
ข้าวอินทรีย์ด้วยเทคนิคนาโยน เรียนรู้วิถีไทย 4 ภาค และสมุนไพร
เพื่อสุขภาพ ฯลฯ



พิพิธภัณฑ์เกษตรตามรอยพ่อ



เรียนรู้การจัดการพื้นที่ 1 ไร่ การประยุกต์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพึ่งตนเอง โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เทคโนโลยีสารสนเทศ องค์ความรู้ด้านพลังงานธรรมชาติ สว่างเพิ่มคุณธรรมพืช เทคโนโลยีการขยายพันธุ์พืช และการจัดการเรือนเพาะชำ จำหน่ายพันธุ์ไม้ และเรียนรู้วัฒนธรรมเกษตร ผักกางมุ้ง

ตลาดนัดองค์ความรู้เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง

ตลาดนัดแห่งเดียวที่นำเสนอองค์ความรู้เชิงประจักษ์

แนวคิดและแนวปฏิบัติด้านการเกษตรเศรษฐกิจพอเพียง และเลือกซื้อสินค้า ผลผลิต ผลิตภัณฑ์คุณภาพและพันธุ์ไม้จากเครือข่ายพิพิธภัณฑ์เกษตร ทั้ง 4 ภูมิภาค และเครือข่ายสินค้าตลาดสีเขียว จัดเสาร์อาทิตย์ต้นเดือน

การถ่ายทอดองค์ความรู้ เรียนรู้ ฝึกปฏิบัติ วัฒนธรรมเกษตรเศรษฐกิจพอเพียง และถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อการพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง



กิจกรรมการเรียนรู้ และปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงด้านการเกษตร สำหรับนักเรียน นักศึกษา อาทิ หลักสูตร “หลักการทรงงาน” “วิถีพ่อ วิถีเศรษฐกิจพอเพียง” “ตามรอยพ่อ เกษตรีย์เกษตร”

บริการ ห้องประชุม สัมมนา ห้องพัก และอาหาร ท่ามกลางธรรมชาติทุ่งนา แปลงผัก สมุนไพร และพันธุ์ไม้หายากชนิด

- ห้องประชุมตกแต่งอย่างสวยงาม ทันสมัย หลากยี่ห้อ
- ห้องพักผ่อนหลายรูปแบบ อาทิ ห้องพัก 60 ห้อง พร้อมแอร์คอนดิชั่น ห้องพักรวม 40 ท่าน บ้านรักธรรมชาติ 9 หลัง

จำหน่ายของที่ระลึก หนังสือองค์ความรู้และผลผลิตทางการเกษตรปลอดภัย อาทิ เสื้อยืดในหลวงรักเรา ผลผลิตผักพื้นบ้าน ผักปลอดสารพิษ หนังสือทำนาโยนกกล้า การทำปุ๋ยธรรมชาติ ฯลฯ

การบริการเข้าชม เปิดให้บริการเข้าชม วันอังคาร-อาทิตย์ เวลา 09.30-15.00 น. ปิดให้บริการเข้าชม วันจันทร์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์

อัตราค่าเข้าชม ในอาคาร เด็ก ท่านละ 30 บาท ผู้ใหญ่ ท่านละ 50 บาท
ชาวต่างชาติ เด็ก ท่านละ 50 บาท ผู้ใหญ่ ท่านละ 100 บาท
รถนำชมนอกอาคาร ท่านละ 20 บาท

สำนักงานพิพิธภัณฑ์เกษตรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (องค์การมหาชน)
ตรงข้ามโรงพยาบาลการุญเวช ปทุมธานี (นวนคร) ถนนพหลโยธิน จ.ปทุมธานี โทร. 0-2529-2212-13
02-7359-7171 โทรสาร 0-2529-2214 e-mail : information@wisdomking.or.th



แฟนคลับพิพิธภัณฑ์การเกษตรเฉลิมพระเกียรติฯ

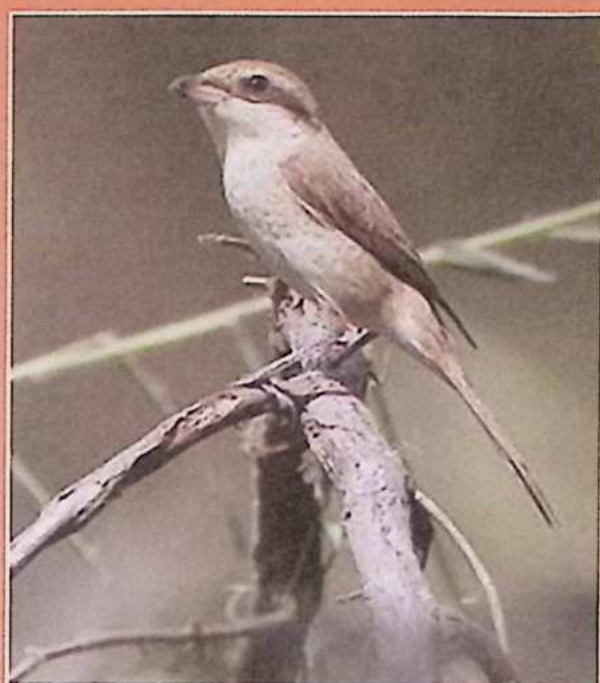


wisdomkingfan

การใช้สัตว์ พืชท้องถิ่นเป็นดัชนีวัดคุณภาพอากาศ

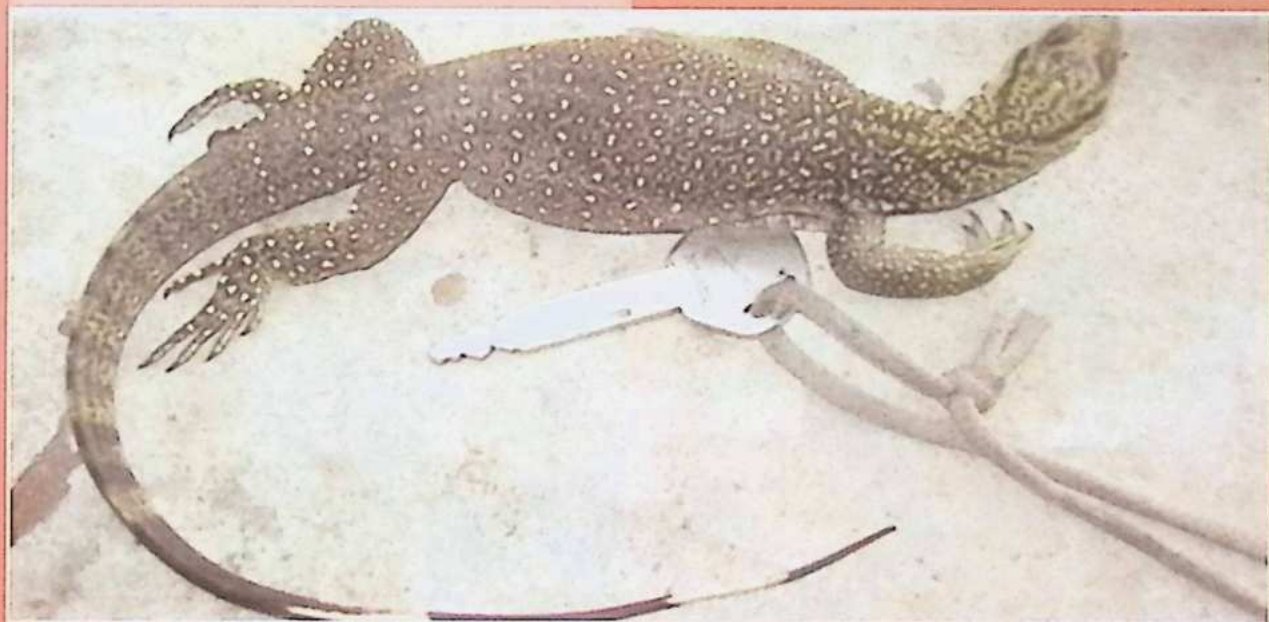


อึ่งเผือกหรืออึ่งปากขวด ร้องทุกครั้งที่ฝนตก แสดงว่า ปีนั้นจะแล้ง แต่ถ้าฝนตกมากๆ จะได้ยินเสียงร้องสักครั้งหนึ่ง แสดงว่า ปีนั้นน้ำจะดี

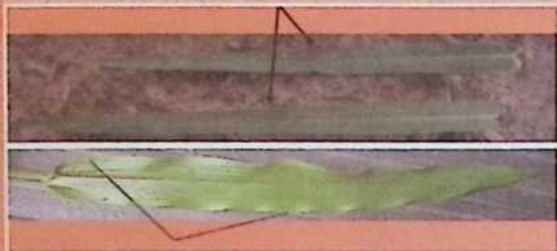


แลนหรือตะกวด อายุ 1 ปี หางจะมีสีขาวสลับดำ ทำนายว่า ฝนดี (ปลายหางดำ) และมีฝนตกกระจายสม่ำเสมอทั้งปี เนื่องจากแถบขาวสลับดำค่อนข้างสม่ำเสมอ

นกแจนแวนหรืออีเสือสีน้ำตาล ส่งเสียงร้องเพื่อแจ้งการสิ้นสุดฤดูฝน (ที่มาของภาพ <https://th.wikipedia.org/wiki/>



ตำแหน่งที่หญ้าหวาย “ลั่น” หรือ “ก้น”



ผิวใบหญ้าปากควยที่มีลักษณะเป็นริ้วๆ ใช้บอกการกระจายของฝน



การทำนายเดือนที่จะมีฝนตกมาก โดยดูจากตำแหน่งที่มีการลั่นของหญ้าหวาย



ลักษณะของซ่อมะม่วงที่ใช้เป็นตัวพยากรณ์อากาศ



การยึดของลำไผ่ใหม่ยาวกว่าลำไผ่เก่า แสดงว่า ปีนั้นจะมีฝนมาก



ลักษณะซ่อดอกหญ้าวงช้าง ซ่อเหยียดตรง แสดงว่า ฝนแล้ง แต่ถ้าซ่อม้วนงอ แสดงว่า ฝนมาก



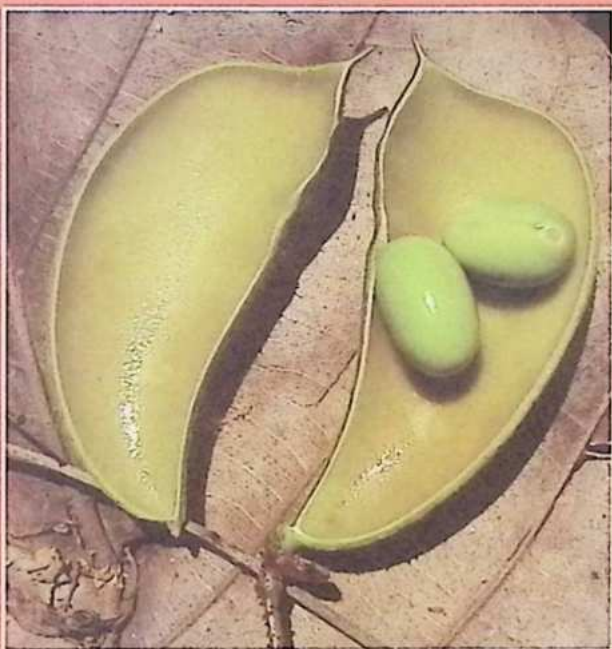
ดอกจัน หรือทองกวาว บานเต็มต้นและพบเป็นจำนวนมาก (หลายต้น) แสดงว่า ปีนั้นฝนจะมาก



ดอกคายโซ่ หรือมังตาน บอกรปริมาณน้ำฝน ดอกที่ร่วงลงพื้นถ้ามีจำนวนดอกหงายมากกว่าดอกคว่ำ แสดงว่าฝนจะมาก ถ้าดอกคว่ำมากกว่าดอกหงาย แสดงว่าฝนน้อย



ผลของม่วย หรือเมื่อย ถ้ามีผลตก แสดงว่า จะมีฝนมาก



ผลของฝักกาดย่า ปกติมี 2 เมล็ดใน 1 ฝัก แต่ถ้าปีใดแล้งจัดจะมีเมล็ดเพียง 1 เมล็ด
(ที่มาของภาพ https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Caesalpinia_mimosoides#/media)



ดอกว่านน้ำ หรือโบตัน ทำนายการตกของฝนในระยะสั้น ถ้าดอกว่านน้ำบาน แสดงว่า ภายใน 7 วัน จะมีฝนตก



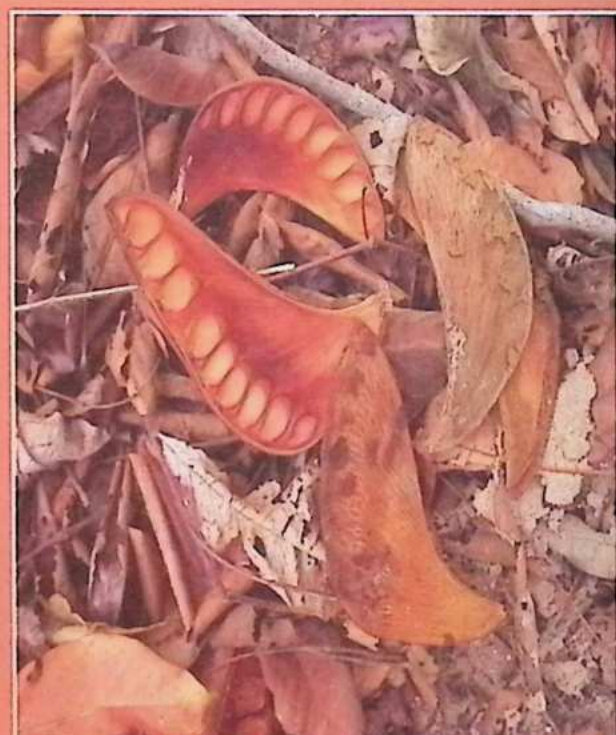
ดอกมะขาม เป็นดัชนีชี้วัดความแห้งแห้ง เมื่อมีดอก
มะขามจำนวนมากกว่าปกติ



กะบก ถ้าออกลูกมาก แสดงว่า ปีนี้จะแล้งมาก



ฝักไล่ช้าง หรือกระทกรกป่า ใช้ลักษณะของขนที่ห่อหุ้ม
ผลเป็นเครื่องทำนายปริมาณน้ำฝน ถ้ามีขนมาก แสดง
ว่า ฝนไม่ดี



ต้นแดง ดัชนีชี้วัดความค่อนของฟ้า ถ้ามีผลดอกและ
ผลแตกมาก แสดงว่า ปีนั้นพายุจะรุนแรง เป็นการเตือน
ว่าให้ระวังเวลาอยู่กลางแจ้งในช่วงต้นฤดูฝน

สารบัญ

คำนำผู้จัดพิมพ์	8
คำนำ	9
ภูมิปัญญาการเกษตรพื้นบ้าน	10
การใช้พืชท้องถิ่นเป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพอากาศ	20
ปิ้งออกเปรี้ยวแค (พิธีทำนายฟ้าฝน)	28
ภูมิปัญญาการเกษตรพื้นบ้าน	31
การเลี้ยงผีปู่ตา	32
การแฮกนาและการเลี้ยงผีตาแฮก	36
การทำนา	38
การทำนาพญาข้าวหรือแม่โพสพ	40
ผูกเสี่ยวกับปู	41
การเก็บเกี่ยว	42
การสู่วัณษาข้าว	44
การสู่วัณษาควาย	47
เอกสารอ้างอิง	48

คู่มือ

ภูมิปัญญาการเกษตรพื้นบ้าน

ผู้แต่ง	ดร.อุษา กลิ่นหอม
บรรณาธิการ	คมสัน หุตะแพทย์
สงวนลิขสิทธิ์	ISBN 978-616-358-154-9
พิมพ์ครั้งที่ 1	กุมภาพันธ์ 2559
พิมพ์ที่	บริษัท ออฟเซ็ทพลัส จำกัด โทร. 0 2461 2161-4
จัดพิมพ์	สำนักงานพิพิธภัณฑ์เกษตรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (องค์การมหาชน) หมู่ 13 ถ.พหลโยธิน ต.คลองหนึ่ง อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12120 โทร. 0 2529 2212-13 โทรสาร 0 2529 2214 www.wisdomking.or.th
ราคา	50 บาท

คำแนะนำผู้จัดพิมพ์

พิพิธภัณฑ์การเกษตรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แหล่งเรียนรู้พระเกียรติคุณและพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้านการเกษตร ภูมิปัญญาเกษตรเศรษฐกิจพอเพียง ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์มีชีวิต นำเสนอรูปแบบที่หลากหลายที่จะให้ผู้เข้าชมได้รับความสุข สนุก เรียนรู้ชัด นำไปปฏิบัติได้จริง ประกอบด้วยการจัดแสดงนิทรรศการในอาคารประกอบด้วย “พิพิธภัณฑ์ในหลวงรักเรา” “พิพิธภัณฑ์มหัศจรรย์พันธุ์กรรม” “พิพิธภัณฑ์ป่าดงพงไพร” “พิพิธภัณฑ์วิถีน้ำ” “พิพิธภัณฑ์ดินดล” “พิพิธภัณฑ์เกษตรคือชีวิต” และนิทรรศการจัดแสดงฐานการเรียนรู้ต้นแบบให้ได้สัมผัสจริง ประกอบด้วย “พิพิธภัณฑ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง” และ “พิพิธภัณฑ์เกษตรตามรอยพ่อ” กิจกรรมตลาดนัดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นตลาดนัดองค์ความรู้เกษตรเศรษฐกิจพอเพียงและจำหน่ายสินค้าเกษตรคุณภาพ จัดหลักสูตรถ่ายทอดองค์ความรู้เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง และจัดกิจกรรมการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่ส่งเสริมความรู้ความเข้าใจปรัชญาเกษตรเศรษฐกิจพอเพียง เช่น กิจกรรมครอบครัวสุขสันต์ วิถีเกษตรไทย

คู่มือ “ภูมิปัญญาการเกษตรพื้นบ้าน” เป็นหนังสือที่จัดทำขึ้นเพื่อนำเสนอความรู้ภูมิปัญญา ที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตร ซึ่งนับวันจะสูญหายไป เนื่องจากระบบการผลิตปัจจุบันมีการใช้เทคโนโลยีเข้ามาทดแทน ภูมิปัญญาการเกษตรมีความเกี่ยวข้องกับระบบการผลิตเกษตร ตั้งแต่เตรียมดินจนถึงเก็บเกี่ยวผลผลิต ซึ่งบรรพบุรุษได้เรียนรู้จากธรรมชาติ สังคม ประสพการณ์จนเกิดเป็นองค์ความรู้สืบทอดกันมาหลายร้อยปี การเรียนรู้ธรรมชาติร่วมกับการทำเกษตร จะช่วยลดความเสี่ยงที่จะเกิดผลกระทบกับการผลิตลงได้ เพราะสามารถใช้ภูมิปัญญาเกษตรพื้นบ้าน เป็นข้อมูลก่อนลงมือทำการผลิต ผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคู่มือเล่มนี้ จะมีส่วนทำให้เกิดการฟื้นฟูภูมิปัญญาเกษตร มีการนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพการผลิตของแต่ละพื้นที่ และช่วยส่งเสริมอาชีพเกษตรให้คงอยู่สืบไป

นางจรรูรัฐ จงพุดศิริ

ผู้อำนวยการสำนักงานพิพิธภัณฑ์เกษตร
เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

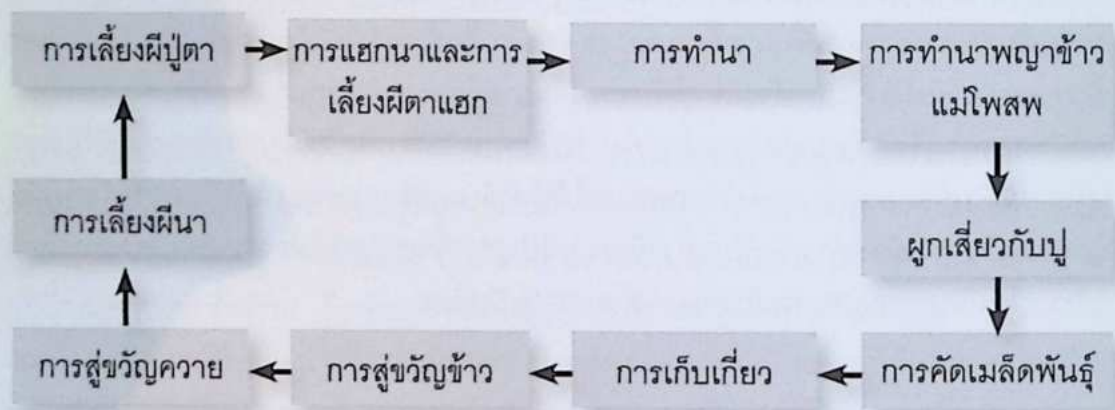
คำนำ

ภูมิปัญญาด้านเกษตรพื้นบ้านนับวันจะถูกลดทอนลงไป เนื่องจากการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาทดแทน ทั้ง ๆ ที่ภูมิปัญญาเหล่านี้ก่อกำเนิดมาจากการศึกษาสังเกตสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว แล้วนำมาใช้เพื่อการเกษตรที่เหมาะสม กับสภาพแวดล้อมที่แปรปรวนไปในแต่ละปี เป็นภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้ทำการสั่งสมมานานนับร้อยปี ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรมีหลายประเภท เช่น ภูมิปัญญาในการคัดเลือกสายพันธุ์ ภูมิปัญญาในการใช้น้ำเพื่อการเกษตร ฯ ภูมิปัญญาหนึ่งที่มีความสำคัญมากต่อระบบการจัดการการเกษตรพื้นบ้าน คือ ภูมิปัญญาในการทำนายดินฟ้าอากาศ ภูมิปัญญาด้านนี้ช่วยให้เกษตรกรสามารถตัดสินใจได้ว่าจะเลือกข้าวหรือพืชชนิดใดมาปลูกในฤดูกาลที่จะมาถึง ภูมิปัญญาในการทำนายฟ้าฝน เป็นกิจกรรมที่เริ่มดำเนินการตั้งแต่ช่วงเดือน 10 หรือประมาณเดือนพฤศจิกายน ไปจนถึงเดือนพฤษภาคม เพื่อให้ได้ข้อมูลในการผลิตพืชในฤดูกาลถัดไป ภูมิปัญญาในการทำนายดินฟ้าอากาศ เป็นภูมิปัญญาที่ใช้บอกคุณภาพอากาศของแต่ละพื้นที่ เพราะสิ่งมีชีวิตที่ใช้เป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพของสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในแต่ละพื้นที่ จะมีการตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมในแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกัน ถ้าเกษตรกรสามารถฟื้นฟู เพื่อนำภูมิปัญญาเหล่านี้กลับมาใช้ จะทำให้มีความมั่นคงทางอาหารเพิ่มมากขึ้น เพราะลดความเสี่ยงในการไม่ได้ผลผลิต แต่เนื่องจากการทำการเกษตรในปัจจุบัน ส่วนใหญ่พึ่งพาองค์ความรู้จากภายนอกมานานกว่า 50 ปี ทำให้ภูมิปัญญาบางเรื่องเลือนหายไปจากชุมชน การจัดทำหนังสือเล่มนี้ได้ทำการรวบรวมภูมิปัญญาจากผู้รู้ในหลายชุมชน เพื่อให้เกษตรกรได้นำกลับมาใช้และพัฒนาให้เป็นความรู้อยู่กับชุมชนต่อไป ทางผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ภูมิปัญญานี้จะช่วยทำให้การเกษตรลดความเสี่ยง และก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นมิตร

ดร.อุษา กลิ่นหอม

ภูมิปัญญาการเกษตรพื้นบ้าน

ประเทศไทยจัดเป็นประเทศเกษตรกรรม แม้ว่าจะมีการวางแผนพัฒนาให้เกิดมีอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในประเทศมากกว่า 50 ปี แต่อาชีพเกษตรกรรมก็ยังเป็นอาชีพหลักของประชากรในประเทศ การทำเกษตรในประเทศไทยผ่านกระบวนการค้นหาคำว่าภูมิปัญญาอย่างมากมาย ทำให้เกิดภูมิปัญญาต่าง ๆ จนก่อให้เกิดประเพณีและวัฒนธรรมที่หลากหลายของแต่ละชุมชนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรพื้นบ้าน ทั้งที่สูญหายไปแล้วยังมีร่องรอยให้สืบค้นได้และยังคงมีการปฏิบัติให้เห็นอยู่ในรอบปี โดยเฉพาะในภาคอีสานกิจกรรมต่าง ๆ ยังมีอยู่อย่างต่อเนื่อง แต่บางอย่างมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมส่วนใหญ่เป็นการปฏิบัติตามคำบอกของผู้สูงอายุในชุมชน โดยไม่ทราบวัตถุประสงค์ของการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ อย่างแน่ชัด ทำให้กิจกรรมบางอย่างมีการผิดเพี้ยนไปจากวัตถุประสงค์เดิม กิจกรรมหลักเริ่มตั้งแต่เดือน 11 (ตุลาคม) เพื่อทำนายดินฟ้าอากาศ จนถึงเดือน 6 (พฤษภาคม) มีการเลี้ยงผีปู่ตา เพื่อขออนุญาตทำนาและมีกิจกรรมในการทำนา จนถึงการเก็บเกี่ยว



กิจกรรมในรอบปีสำหรับการปลูกข้าวของกลุ่มชนในภาคอีสาน

ก่อนที่จะมีการเลี้ยงผีปู่ตาในเดือน 6 กิจกรรมที่สำคัญคือการหาข้อมูลเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศเพื่อเตรียมตัวในการทำนาในฤดูกาลถัดไป การเสาะหาข้อมูลเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศดำเนินการตั้งแต่เดือน 11 ไปจนถึงเดือน 6 ของปีถัดไป ข้อมูลเหล่านี้ส่วนใหญ่มีผู้รู้ในแต่ละด้านเป็นผู้จัดเก็บ แล้วมีการนำมาถ่ายทอดให้กับชุมชนในวันที่มีการเลี้ยงผีปู่ตา เพื่อคนในชุมชนจะได้เตรียมตัวในการทำนาครั้งต่อไป โดยเฉพาะการคัดเลือกสายพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับภูมิอากาศ

กิจกรรมการเสาะหาข้อมูลของ
ดินฟ้าอากาศในฤดูกาลถัดไปมีดังนี้

การใช้ชงกฐินทำนายดินฟ้าอากาศ

เริ่มตั้งแต่ออกพรรษา ซึ่งจะมีการ
ทำบุญทอดกฐิน ตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ
เดือน 11 ไปจนถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน
12 อุประการที่เกี่ยวข้องกับการทอดกฐิน
คือธง ธงกฐินนั้นจะมีอยู่ 4 อย่าง ซึ่งมี
ผู้กล่าวไว้ว่าใช้เป็นปริศนาธรรมด้วย คือ

1. รูปตะขาบ หมายถึงความโกรธ
สื่อถึงพิษของตะขาบ นอกจากนี้การปัก
ธงตะขาบไว้ที่วัด แสดงว่าวัดนี้มีคนมาจองทอดกฐินไว้แล้ว

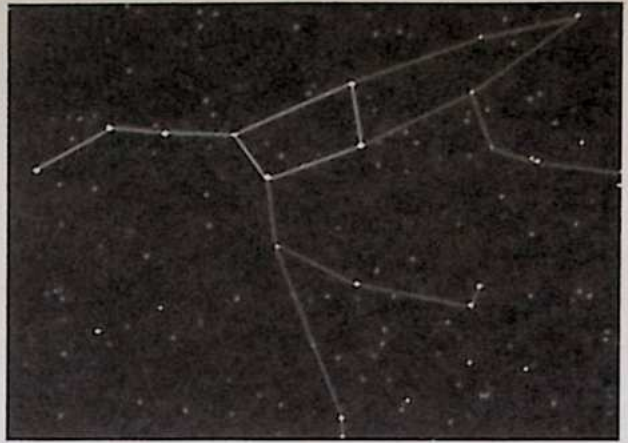
2. รูปจระเข้ หมายถึงความโลภ เปรียบกับปากจระเข้มีขนาดใหญ่ นอกจากนี้ยังมีนิทาน
พื้นบ้านอีกหลายเรื่องที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของจระเข้ กับพิธีกรรมในการทอดกฐินแต่ที่
น่าสนใจมากประการหนึ่งคือ การเคลื่อนขบวนแห่เครื่องกฐินไปถวายวัดนั้น ในอดีตใช้การ
ปรากฏของดาวจระเข้ ขึ้นเป็นหลักในการเคลื่อนขบวน ต่อมาอาจเกิดความไม่สะดวก จึงใช้
สัญลักษณ์ โดยทำเป็นธงรูปจระเข้ (แทนดาวจระเข้) ประดับในขบวนแห่ ถือว่าเคลื่อนขบวน
เมื่อไหร่ก็คือเวลาที่ดาวจระเข้ขึ้น นอกจากนี้ดาวจระเข้ยังใช้บอกเวลาต่าง ๆ ได้หลายกิจกรรม
เช่น ดาวจระเข้อยู่กลางท้องฟ้า เมื่อเริ่มมืด (ราวปลายเดือนมิถุนายน) แสดงว่าเป็นช่วงที่ชาวนา
กำลังดำนา ชาวไร่ปลูกพืชไร่ ในหน้าฤดูเข้าพรรษา ดาวจระเข้จะขึ้นตอนเช้ามืด จึงใช้เป็นเวลา
เคลื่อนขบวนกฐิน

ชาวจีนและชาวยุโรปเห็นดาวจระเข้ว่าเป็นรูปกระบวย จึงเรียกกลุ่มดาวกลุ่มนี้ว่า
“กระบวยใหญ่” (Big Dipper) ส่วนชาวกรีกซึ่งเป็นดินแดนแห่งเทพนิยายอันเกี่ยวกับ ดวงดาว
ต่าง ๆ เห็นเป็น “หมีใหญ่” (Ursa Major)

3. รูปนางมัจฉา หมายถึงความหลง ใช้รูปนางเงือกที่เป็นหญิงสาวรักสวยรักงามธงนี้
ใช้ประดับในงานวันที่มีการทอดกฐิน

4. รูปเต่า หมายถึงสติ การระวังป้องกันตนะทั้ง 6 เหมือนเต่าที่หด หัว ขา หาง ป้องกัน
อันตราย ธงนี้เมื่อปักไว้ที่วัดใด แสดงว่าวัดนั้นมีการทอดกฐินไปเรียบร้อยแล้ว

ธงทั้ง 4 เป็นสื่อเพื่อสอนว่า ความโลภ โกรธ หลง ต้องรู้จักควบคุมจิตใจด้วยการมีสติ
นั่นเอง



ดาวจระเข้ที่ปรากฏให้เห็นในตอนเช้ามืด (ที่มาของภาพ

<http://phuketindex.com/travel/photosstories/other/s-star/ursama-jorahlm>)



งทั้ง 4 แบบ ที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ในงานกรฐน

สังคคของอีสานในอดีตจะใช้องเต่าผูกติดกับปลายไม้ไผ่ที่ยาวประมาณ 3 วา (6 เมตร) ลำไม้ไผ่นำไปผูกติดไว้ที่หอฉนั้ จากนั้นตลอดช่วงเดือน 11 และเดือน 12 จะมีผู้รู้ประจำหมู่บ้านคอยสังเกตการณ์โบกสะบัดของธง ถ้าธงโบกสะบัดเกินกว่า 45 องศา ในวันใดของเดือน 11 แสดงว่าจะมีฝนตกในวันนั้นของเดือน 5 ในปีที่กำลังจะมาถึง ถ้าธงโบกสะบัดเกินกว่า 45 องศา ในวันใดของเดือน 12 แสดงว่าจะมีฝนตกในวันนั้นของเดือน 6 ที่กำลังจะมาถึง ในระยะต่อมาบางชุมชนอาจใช้ธงอื่น ๆ แทนธงกรฐน



ธงแบบต่างๆ ที่ได้มาจากงานทอดกรฐน นำมาผูกติดกับปลายไม้ไผ่ มัดไว้กับหอฉนั้ เพื่อใช้ตรวจจสอบ

คุณภาพอากาศเพื่อเตรียมตัวในการทำนา ฤดูกาลต่อไป ของเดิมนำจะเป็นธงเต่า แต่ในปัจจุบันพบทั้งธงจระเข้ ธงตะขาบหรือธงทั่วไป

จากการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญานี้ค่อนข้างแม่นยำ ทำการประเมินโดยใช้ข้อมูลจากกรมอุตุนิยมวิทยาย้อนหลัง 9 ปี (พ.ศ. 2537-2545) พบว่าวันที่ลมพัดแรงในเดือน 11 และ เดือน 12 มีความสัมพันธ์กับวันที่ฝน

ตาราง 1 ความสัมพันธ์ของความเร็วลมในเดือน 11 กับวันที่ฝนตกในเดือน 5

ปี (พ.ศ.)	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	ค่าเฉลี่ย
วันที่ ฝนตก คลาด เคลื่อน	3	2	3	4	0	0	4	2	0	2

ตาราง 2 ความสัมพันธ์ของความเร็วลมในเดือน 12 กับวันที่ฝนตกในเดือน 6

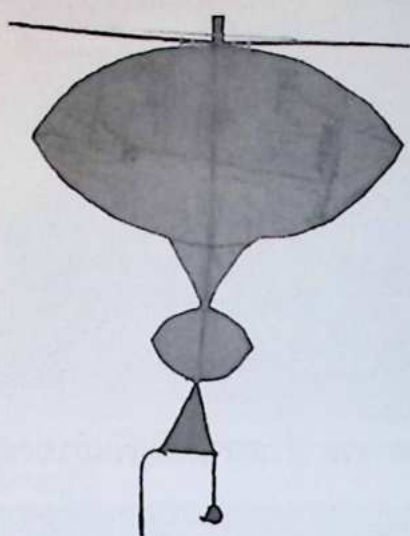
ปี (พ.ศ.)	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	ค่าเฉลี่ย
วันที่ ฝนตก คลาด เคลื่อน	5	2	3	7	3	3	0	2	1	2.8

ตกในเดือน 5 และ เดือน 6 โดยมีความคลาดเคลื่อน เฉลี่ยเพียง 2-3 วัน ดังข้อมูลในตาราง 1 และ 2

จะเห็นว่าธงที่ใช้ทำนายอากาศเป็นเครื่องมืออย่างง่าย ราคาถูก แต่ที่มีประสิทธิภาพสามารถใช้สร้างปฏิทินในการทำเกษตรได้ ควรส่งเสริมให้มีการใช้ในระดับชุมชน เพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร การตรวจวัดนี้เป็นการพยากรณ์ภูมิอากาศในภูมิโนเขตของชุมชน ที่ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลของกรมอุตุนิยมวิทยาได้ ควรจัดให้มีการถ่ายทอดเข้าสู่ระบบการเรียนการสอน

การชักว่าวสะ누

การเล่นว่าวมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย (พ.ศ.1781-1981) ในสมัยนี้ได้กล่าวถึงเรื่องราวของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ซึ่งเป็นพระสนมเอกของพระร่วง ซึ่งกล่าวไว้ว่า “เดือนยี่ถึงการพระราชพิธีบุษยาภิเษก เกลิงพระโคกินเลี้ยงเป็นนักขัตฤกษ์ หม່นางในก็ได้ดูชุดชักว่าวหง่าว ฟังสำเนียงเสียงว่าวร้องเสนาะลั่นฟ้าไปทั่วทิวาราตรี” หมายถึงเดือนยี่ในการพระราชพิธีบุษยาภิเษก มิ่งงานนักขัตฤกษ์ที่หม່นางสนมกำนัลดูการชักว่าวหง่าว (ว่าวตุ๊กตุ๋่ย) ในตอน



ว้าวสะนูที่ทำขึ้น ชักในตอนกลางวัน เพื่อให้ทำนายคุณภาพของอากาศ ในช่วงเดือน 12 ถึงเดือนธันวาคม

กลางคืน ส่วนในสมัยอยุธยาหลักฐานที่สำคัญอันหนึ่งคือจดหมายเหตุของ มองซิเออร์ เดอลาลูแบร์ อัครราชทูตจากราชสำนักฝรั่งเศสสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย ได้เขียนบรรยายไว้ในจดหมายเหตุการณ์ เดินทางไว้ว่า "ว่าวของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ปรากฏในท้องฟ้าของทุกเดือน ตลอดระยะเวลา 2 เดือนของฤดูหนาว และทรงแต่งตั้งขุนนางให้คอยผลัดเปลี่ยนเวรกันถือสายป่านไว้" นอกจากนี้บาทหลวง ดาซาร์ต ซึ่งเป็นบาทหลวงในนิกายเยซูอิต ที่พระเจ้าหลุยส์ที่ 19 ส่งเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนา ได้เขียนบรรยายเรื่องราวเกี่ยวกับว่าว ไว้ว่า "ว้าวเป็นกีฬาที่นิยมเล่นกันอยู่ทั่วไปในหมู่ชาวสยามที่ทะเล ชุบศรและเมืองลพบุรี ขณะที่สมเด็จพระนารายณ์ประทับอยู่นั้น ในเวลากลางคืนรอบพระราชนิเวศน์ จะมีว่าวรูปต่าง ๆ ลอยอยู่ วว่านนี้ติดโคมไฟส่องสว่าง และลูกกระพรวนส่งเสียงกรังกรัง" แสดงให้เห็นว่าวสะนูหรือว่าวดูกด้อย มีการชักว่าวในตอนกลางคืนมานานมากแล้ว แต่การสื่อสารส่วนใหญ่กล่าวไว้ว่าเป็นการเล่นเพื่อความสนุกสนาน แต่ภูมิปัญญาที่ใช้ในการทำนายฟ้าฝนกลับมีการกล่าวถึงน้อยมาก

ว้าวสะนู เป็นชื่อว้าวชนิดหนึ่งที่รูปร่างคล้ายว่าวจุฬา ในจังหวัดมหาสารคามเรียกว่า "ว่าวลูกอ้อ" ว่าวจัดเป็นเครื่องเล่นชนิดหนึ่ง ที่นิยมเล่นกันในตอนกลางวัน ยามว่าง แต่ว้าวสะนูเป็นว่าวที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทลาวและผู้ไท ใช้เป็นเครื่องมือในการวัดคุณภาพของอากาศ ต้องทำการชักในตอนกลางคืน ว้าวสะนูมีโครงสร้างที่แตกต่างไปจากว้าวชนิดอื่น ๆ ตรงที่ป่านของว่าวมีแถบที่ทำด้วยหวายทำให้เกิดเสียงในปัจจุบันหวายหายากอาจใช้แถบพลาสติกหรือวัสดุอื่น ๆ แทนได้เมื่อถูกชักให้เลื้อยลม ขนาดของลั่นที่ทำให้เกิดเสียงขึ้นอยู่กับขนาดของหวายที่นำมาใช้ โดยปกติจะนำเชือกมาพันรอบลำหวายที่จะใช้ทำลั่นให้ได้ 9 รอบ เมื่อคลี่เชือกออก

มา จะเป็นความยาวของหวายที่นำมาทำเป็นลั่น ติดที่บ่าวว่า ส่วนความยาวของลำตัวว่าว ขึ้นอยู่กับความชอบของผู้ประกอบตัวว่าวไม่มีข้อจำกัด ใครว่าวไว้ไม่ไผ่เป็นเครื่องประกอบส่วนลั่นใช้ลำหวาย โดยเหลาลำหวายให้เป็นแผ่นบาง ๆ ปลายแผ่นหวายทั้งสองข้างนำไปติดกับเชือก โดยใช้ขี้สูด ปลายเชือกทั้งสองด้านนำไปมัดติดกับบ่าของว่าว เสียงของว่าวสะนูสามารถปรับแต่งให้มีโทนเสียงต่าง ๆ ได้ถึง 9 ระดับ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเชี่ยวชาญของผู้ประกอบว่าว การแต่งเสียงใช้ขี้สูดแปะบนลั่นที่ทำจากเปลือกหวาย เป็นการด่วงลั่นเมื่อว่าวเล่นลมจะทำให้เกิดเสียงต่าง ๆ การชักว่าวสะนูจะทำการชักตั้งแต่ช่วงหัวค่ำในช่วงเดือน 12 จนถึงเดือน 3 ในบางพื้นที่เล่นว่าวสะนูตั้งแต่เริ่มออกพรรษา จนถึงเดือน 3 ลักษณะของลมในช่วงเดือน 12 โดยเฉพาะวันเพ็ญเดือน 12 ใช้พยากรณ์อากาศที่จะเกิดในเดือน 6 ส่วนลมที่พัดในเดือนเจียง (เดือนอ้าย) จนถึงเดือนยี่ ใช้ในการพยากรณ์อากาศที่จะเกิดขึ้นในช่วงเดือน 7 ถึง เดือน 8 โดยมีการทำนายความสัมพันธ์ดังนี้

1. ถ้าว่าวตกก่อนสามทุ่ม ทำนายว่าในฤดูกาลที่จะมาถึงจะแล้ง
2. ถ้าว่าวตกประมาณเที่ยงคืนแสดงว่าจะมีฝนปานกลาง
3. ถ้าว่าวตกรุ่งเช้าหรือไม่ตกเลยแสดงว่าจะมีน้ำมาก

สารสนเทศนี้เป็นการบอกกับชุมชนว่าจะต้องเอาข้าวชนิดใดมาปลูก ถ้าแล้งให้เอาข้าวดอก ซึ่งมีอายุในการเก็บเกี่ยวสั้น ในขณะที่ข้าวสายบัวหรือข้าวขี้ตมขาวใหญ่เหมาะต่อการปลูกในปีที่มีน้ำมาก ภูมิปัญญาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการจัดการด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

การใช้ว่าวสะนูทำนายอากาศ เป็นการพึ่งตนเองด้านการพยากรณ์อากาศ เพื่อให้เป็นเครื่องกำหนดระยะเวลาการเพาะปลูกและการคัดเลือกชนิดของพืช ที่เหมาะสมกับภูมิอากาศ เนื่องจากการพยากรณ์จากส่วนกลาง ไม่อาจทำนายได้ถึงในระดับชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่จำเพาะ (Microhabitat)

นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาดูดาวควบคู่ไปด้วย ในช่วงสามทุ่มถึงสี่ทุ่ม ถ้าออกมาดูดาวพบว่าดาวมีแสงหริบหรี่ ไม่สุกสว่าง แสดงว่าปีนั้นจะหนาวมากและหนาวนาน ถ้ามีลมล่างจะชักว่าวไม่ได้ แสดงว่าในปีนั้นจะมีลมหัวฤดู (ลมบ้าหมู) มาก ฝนจะไม่ดี ฟ้าจะคะนองและผ่าแรงมาก

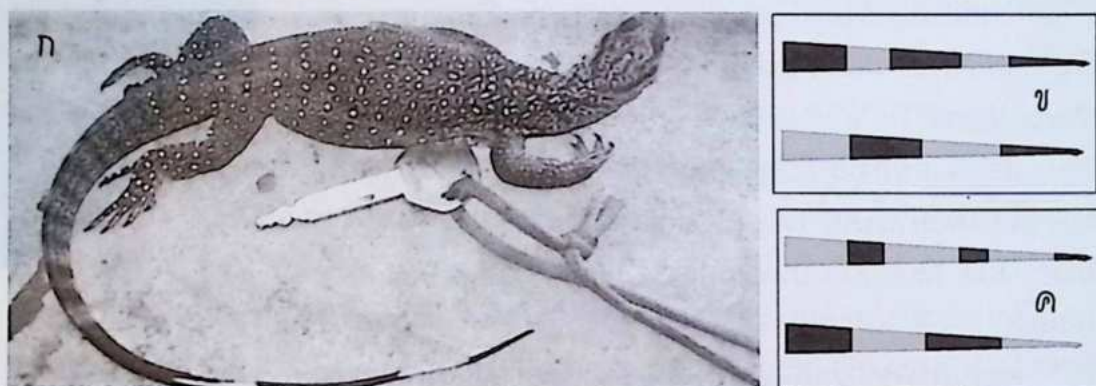
สถานภาพของภูมิปัญญายังมีการถือปฏิบัติในบางชุมชน แต่เริ่มลดลง เนื่องจากการเดินสายไฟฟ้าแรงสูงไปตามหมู่บ้านทำให้ไม่สะดวกต่อการชักว่าว ในบางพื้นที่มีการปรับตัวโดยการไปนอนที่นาเพื่อชักว่าวสะนู แต่ในปัจจุบันมีมอเตอร์ไซด์ใช้กันทุกครัวเรือน การนอนในนาจึงลดน้อยลงทำให้การชักว่าวสะนูลงน้อยตามไปด้วย เป็นภูมิปัญญาที่ยังมีประสิทธิภาพควรส่งเสริมให้มีการใช้และถ่ายทอดความรู้ในเรื่องนี้

การทำนายดินฟ้าอากาศโดยใช้หางแลนหรือตะกวด

(*Varanus bengalensis* Daudin, 1802)

ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไหร่ แต่คนในชุมชนของทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคอีสาน มีการรับรู้ภูมิปัญญาเรื่องนี้เป็นอย่างดี หางแลนที่ฟักออกจากไข่ใหม่ๆ ไม่เกิน 1 ปี ที่บริเวณหางจะมีลักษณะที่ภาษาถิ่นเรียกว่า “หางก่าน” คือที่หางมีแถบสีขาวหรือสีส้มสลับกับสีดำ ถ้าปลายหางเป็นสีดำแสดงว่าในฤดูกาลถัดไปฝนจะดี แต่ถ้าปลายหางเป็นสีขาวแสดงว่าจะแล้ง นอกจากนี้รูปแบบของสีสลับ ยังใช้เป็นตัวกำหนดการกระจายของฝนด้วย กล่าวคือถ้ารูปแบบการกระจายของสีมีความสม่ำเสมอ แสดงว่าฝนจะกระจายตัวดีตลอดฤดู แต่ถ้าแถบสีไปอยู่ที่โคนหาง แสดงว่าฝนจะดีตอนต้นฤดู แต่ถ้าแถบไปถี่บริเวณปลายหาง แสดงว่าฝนจะดีตอนช่วงปลายฤดู ผู้ที่เป็นคนสื่อสารว่าลักษณะของแลนเป็นเช่นไรในแต่ละปี คือพรานที่เข้าไปหาของป่า

แลนจัดเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของคนโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบเป็นภาพปั้นประดับกลองมโหระทึก ราชพงศาวดารกัมพูชาถือว่าต้นตระกูลของชาวกัมพูชาคือแลน ดังนั้นจึงอนุมานได้ว่าแลนเป็นสัตว์สำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในอดีต แม้ว่าจะยังไม่มีมีการพิสูจน์ในทางวิทยาศาสตร์ ถึงความสัมพันธ์ของการแสดงของเมดสีที่ผิวหนังของแลนกับการตกของฝน แต่มีความเป็นไปได้ว่าจะมีความสัมพันธ์ดังกล่าว เนื่องจากสัตว์เลื้อยคลานมีความไวต่อการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าในตัวของแลนน่าจะมีตัวรับ (receptor) ที่มีความไวต่อปริมาณความชื้นของอากาศ ที่สามารถแปลผลออกมาทางการปรากฏของเมดสีที่บริเวณผิวหนัง



ก. แลนอายุ 1 ปี หางจะมีสีขาวสลับดำ ลักษณะเช่นนี้ทำนายว่าฝนดี (ปลายหางดำ) และมีฝนตกกระจายสม่ำเสมอทั้งปี เนื่องจากแถบขาวสลับดำค่อนข้างสม่ำเสมอ

ข. ภาพวาดแสดงการสลับของสีขาวดำที่หางแลน ซึ่งใช้เป็นดัชนีชี้วัดว่าฝนดี

ค. ภาพวาดแสดงการสลับของสีขาวดำที่หางแลน ซึ่งใช้เป็นดัชนีชี้วัดว่าฝนไม่ดี

ดัชนีเปลี่ยนฤดูกาล (หมดฝน เข้าหนาว)

นกอพยพชนิดหนึ่งที่คนอีสานเรียกว่านกแจนแวนหรือคนในภาคกลางเรียกว่า อีเสือสีน้ำตาล มีชื่อสามัญภาษาอังกฤษว่า Brown shrike มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Lanius cristatus* Linnaeus 1758) นกชนิดนี้จะอพยพมาในช่วงปลายเดือน 10 ถ้าได้ยินเสียงร้องของนกแจนแวนส่งเสียงดัง "แจ็ก... แจ็ก... แจ็ก... แจ็ก" ชาวบ้านจะรับรู้ว่าจะอีกไม่เกิน 3 อาทิตย์ ฝนจะหยุดตกหรือสิ้นสุดฤดูฝนให้เตรียมตัวในการเก็บเกี่ยว

การทำนายฝนในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3

ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ตามจันทรคติ กิจกรรมที่สำคัญอันหนึ่งคือชาวนาจะนำเอา "ฝุ่น" (ขี้วัว ขี้ควาย) ไปใส่ना โดยให้ใส่ได้ตั้งแต่เข้ามิดและให้นั่งรอ เพื่อสังเกตปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นในวันนั้นไปจนถึงเที่ยงวัน คนอีสานเรียกวันนี้ว่า "วันไขประตู่ฟ้า" มีคำกล่าวถึงวันนี้ว่า

“ออกใหม่ขึ้น	สามค่ำเดือนสาม
มือที่กบบมีปาก	นาคบมีฐี
หมากขามป้อม	แสนล้มกะเหล้าหวาน”

หมายถึง วันที่กบกำลังจะออกจากการ “เข้าใจ” (จำศีล) กบยังร้องไม่ได้ เพราะเมือกที่ปิดปากอยู่ยังสลายตัวไม่หมด เปรียบเสมือนการอัมพาต ส่วนากในวันนั้นจะไม่กินอะไร จึงไม่มีการขี (ถ่าย)ออกมา เมื่อได้กินมะขามป้อมในวันนั้นจะพบว่า มีแต่ผลที่มีรสชาติหวานกว่าปกติ ถือว่าเป็นวันที่มีการไขประตู่ฟ้า ให้สังเกตว่าถ้ามีฝนตกในวันนั้น แสดงว่าปีนั้นฝนจะ



นกแจนแวนหรืออีเสือสีน้ำตาล ส่งเสียงร้องเพื่อแจ้งการสิ้นสุดฤดูฝน (ที่มาของภาพ <https://th.wikipedia.org/wiki/>



ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 คนอีสานมีกิจกรรมการเอาฝุ่น(ข้าว-ควาย) ไปใส่เกว แล้วนั่งสังเกตทิศที่มีฟ้าร้อง เพื่อใช้ในการทำนายอากาศ

ไม่ดี แต่ถ้ามีเสียงฟ้าร้องแสดงว่าฝนจะดี ทิศทางที่ได้ยินเสียงฟ้าร้องเป็นตัวกำหนดปริมาณฝนดังนี้

1. ทิศบูรพา มีครุฑเป็นสัตว์ประจำทิศ เป็นทิศประจันต์ ถ้าฟ้าร้องทิศนี้ฝนจะดี ข้าวกล้าในนาจะอุดมสมบูรณ์ คนทั้งปวงจะได้ทำบุญให้ทานอย่างเต็มที่

2. ทิศอาคเนย์ มีแมวเป็นสัตว์ประจำทิศ เป็นทิศประจันต์ ถ้าฟ้าร้องทางทิศนี้ฝนจะน้อย นาแล้ง คนจะอดอยาก และเกิดโรคระบาด

3. ทิศทักษิณ มีราชสีห์เป็นสัตว์ประจำทิศ เป็นทิศประจันต์ ถ้าฟ้าร้องทางทิศนี้ฝนจะมาก น้ำจะท่วมข้าวกล้าในนาเสียหายถึงสองในห้าส่วน นาลุ่มเสีย นาดอนดี มีปูปลาอุดมสมบูรณ์

4. ทิศหรดี มีเสือเป็นสัตว์ประจำทิศ เป็นทิศประจันต์ ถ้าฟ้าร้องทางทิศนี้ฝนจะดี น้ำงามพอเหมาะ ผลหมากรากไม้อุดม ปูปลามีมาก ข้าวกล้าบริบูรณ์ ผู้คนมีความสุข

5. ทิศปัจจิม มีนาคเป็นสัตว์ประจำทิศ เป็นทิศประจันต์ ถ้าฟ้าร้องทางทิศนี้ ฝนจะแล้ง น้ำน้อย ข้าวกล้าในนาแห้งตาย เสียหายหนัก

6. ทิศพายัพ มีหนูเป็นสัตว์ประจำทิศ เป็นทิศประจันต์ ถ้าฟ้าร้องทางทิศนี้ ฝนจะตกปานกลาง ข้าวกล้าได้ผลกึ่งหนึ่ง เสียหายกึ่งหนึ่ง ปูปลา มีน้อย คนจักป่วยไข้

7. ทิศอุดร มีช้างเป็นสัตว์ประจำทิศ เป็นทิศประจันต์ ถ้าฟ้าร้องทางทิศนี้ ฝนจะดี ข้าวกล้าในนาออกงามดี คนมีความสุขทั่วหน้า

8. ทิศอีสาน มีวัวเป็นสัตว์ประจำทิศ เป็นทิศประตูดิน ถ้าฟ้าร้องทางทิศนี้ ฝนจะดี ตลอดปี ข้าวกล้าในนาจะงอกงามสมบูรณ์ดี คนจะมีความสุขเกษมตลอดปีอย่างถ้วนหน้า

การใช้ธงเผ้าหรือธงปากขวด (*Glyphoglossus molossus* Gunther, 1868) เป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพอากาศ

กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทใช้ธงเผ้า เป็นเครื่องมือในการพยากรณ์อากาศ ในช่วงหน้าแล้งธงเผ้าจะใช้ขาลงหลังขุดดินแล้วแทรกลงไปฝังตัวอยู่ในดิน เป็นการจำศีล เมื่ออย่างเข้าสู่ฤดูฝน ในอากาศมีความชื้นสูง ธงเผ้าจะออกจากการจำศีลขึ้นมาหากินตามพื้นดิน “ถ้าธงเผ้าร้องทุกครั้ง ที่ฝนตก แสดงว่าปีนั้นจะแล้ง แต่ถ้าฝนตกหลาย ๆ ครั้งจะได้ยินเสียงธงเผ้าสักครั้งหนึ่ง แสดงว่าปีนั้นน้ำจะดี” จากการสัมภาษณ์เกษตรกรในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์และตำบลห้วยยาง จังหวัดสกลนคร ที่มีประสบการณ์ในการดูธงเผ้าพบว่า การร้องและสีของกระดูกธงเผ้าตามภูมิปัญญาที่กล่าวมาแล้ว สามารถทำนายฝนได้จริง ทั้งนี้สามารถอธิบายในเบื้องต้นได้ว่าในตัวธงเผ้า น่าจะมีอวัยวะที่รับรู้ความชื้นของอากาศ ที่สามารถประมวลออกมาเป็นปริมาณน้ำฝนได้ ดังนั้นถ้าปริมาณน้ำฝนในปีนั้นมีน้อย เมื่อฝนตกทุกครั้งจึงมีการร้องเรียกตัวเมียให้ออกมาผสมพันธุ์ ก่อนที่ฝนจะหมดไป เพื่อเป็นหลักประกันว่ามีการถ่ายทอดพันธุกรรมไปยังรุ่นต่อไป แต่ถ้าปีใดที่มีฝนมาก ก็ไม่จำเป็นต้องรีบร้อนในการผสมพันธุ์นอกจากนี้ยังใช้กระดูกต้นขาของธงเผ้าบอกปริมาณน้ำฝนได้ด้วย ถ้ากระดูกต้นขาของธงเผ้ามีสีดำ แสดงว่าปีนั้นฝนจะดี

ลักษณะของธงเผ้าที่ใช้เป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพของอากาศ

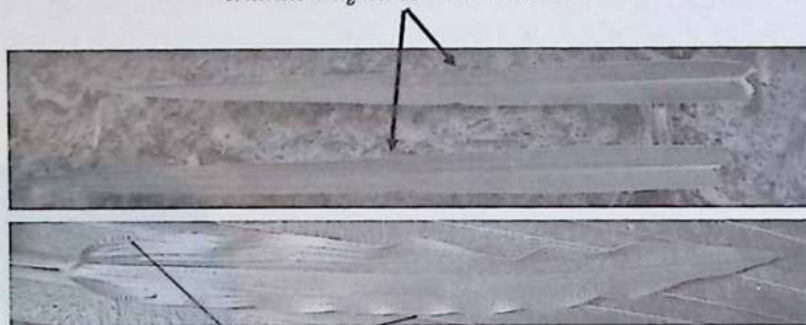


การใช้พืชท้องถิ่นเป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพอากาศ

การใช้พืชในท้องถิ่นเป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพของอากาศ มีพืชที่เกี่ยวข้องหลายชนิด เช่น

1. หญ้าหวาย (*Panicumrepens* L.) และหญ้าปากควาย (*Dactylocteniumaegyptium* (L.) P.Beauv.) หญ้าหวายเป็นพืชที่เจริญแพร่กระจายอยู่ทั่วไปตามไร่นา ภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว ได้ใช้การสังเกตถึงความสัมพันธ์ของการเจริญของใบหญ้าหวายกับระยะเวลาของฝนตก การพยากรณ์อากาศโดยใช้หญ้าหวาย จะดำเนินการในช่วง เดือน 3 ถึง เดือน 4 ประมาณ มีนาคม ถึง เมษายน โดยพิจารณาตำแหน่งล้น (ยอดหรือเว้าหยัก) ของใบหญ้าหวาย การพยากรณ์อากาศจากล้น (รอบเว้า) บนใบหญ้าหวายทำได้ 2 แบบ คือ

ตำแหน่งที่หญ้าหวาย "ล้น" หรือ "กัน"



ผิวใบหญ้าปากควายที่มีลักษณะเป็นริ้ว ๆ ใช้บอกการกระจายของฝน



การทำนายเดือนที่จะมีฝนตกมากโดยดูจากตำแหน่งที่มีการล้นของหญ้าหวาย

1.1 เอาใบหญ้าหวายมาวัดความยาวและแบ่งให้เป็น 12 ส่วน แต่ละส่วนหมายถึงเดือนทั้ง 12 เดือน ถ้าบริเวณที่ขอบใบขอบเว้าตรงกับช่องของเดือนใด แสดงว่าฝนจะตกในเดือนนั้นมาก แต่ในบางกลุ่มชาติพันธุ์เริ่มพิจารณาจากเดือน 5 ไปถึงเดือน 12 แสดงว่าจะต้องมีการแบ่งใบหญ้าออกเป็น 8 ส่วน แต่ละส่วนแทนเดือน 5 ถึงเดือน 12 การนับเดือนให้เริ่มจากโคนใบไปหาปลายใบ

มีรายละเอียดในการพิจารณาตำแหน่งที่ใบหญ้าหว่ายดังนี้

- 1) ถ้าปีใดที่หญ้าหว่ายล้นตรงกก (โคนใบ) แสดงว่าฝนจะตกมากในช่วงต้นฤดูหรือประมาณ เดือน 6 ต่อเดือน 7
- 2) ถ้าปีใดที่หญ้าหว่ายล้นตรงกลางใบ แสดงว่าฝนจะตกมากในช่วงกลางฤดูหรือช่วงประมาณเดือน 8 ต่อเดือน 9
- 3) ถ้าปีใดที่หญ้าหว่ายล้นตรงบริเวณส่วนปลายของใบ แสดงว่าฝนจะตกมากในช่วงปลายฤดูหรือตกอยู่ในช่วงเดือน 10 และ เดือน 11
- 4) ถ้าปีใดที่หญ้าหว่ายล้นทั้ง 3 ช่วง แสดงว่าฝนจะดีทั้งปี

1.2 ในบางพื้นที่ใช้หญ้าปากควายแทนหญ้าหว่าย โดยมีเหตุผลว่าหญ้าปากควายใบบางกว่า ทำให้สะท้อนภาพของสิ่งแวดล้อมได้ดีกว่า โดยเฉพาะบริเวณแผ่นใบที่มีลักษณะหยักเป็นคลื่น สามารถบอกได้ว่าฝนจะมากหรือน้อย

จากการสัมภาษณ์ผู้รู้ที่ยังมีการใช้ภูมิปัญญานี้อยู่ พบว่าภูมิปัญญานี้สามารถใช้บอกช่วงเวลาที่จะฝนตกได้เป็นอย่างดี จากประสบการณ์ของผู้เขียนที่ได้ทำการเก็บตัวอย่างใบหญ้าหว่ายในแต่ละพื้นที่ช่วงเวลาเดียวกัน พบว่าตำแหน่งที่ล้นหรือเป็นรอยเว้าของหญ้าหว่ายในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งพอจะอนุมานได้ว่า พื้นดินในแต่ละที่มีความชื้นแตกต่างกัน หญ้าหว่ายจึงมีการล้นที่ใบแตกต่างกันไป

2. ช่อมะม่วง ในช่วงเดือน 11 และ เดือน 12 ตามจันทรคติ มีภูมิปัญญาในการพยากรณ์ภูมิอากาศของฤดูกาลถัดไปในท้องถิ่นของตนเอง (ระบบนิเวศย่อย) โดยใช้พืชท้องถิ่นต่าง ๆ ได้แก่

การออกดอกของต้นมะม่วงมีภูมิปัญญาในการพิจารณา ดังนี้

- (1) ใช้ความยาวของช่อมะม่วงป่าเป็นตัวพยากรณ์อากาศ ถ้ายาวมาก แสดงว่าลมจะแรงฟ้าแรงหรือมีฟ้าผ่ามาก) ในช่วงเดือน 5 ถึง เดือน 6
- (2) ถ้ามะม่วงป่า ออกดอกเพียงช่อเดียวในแต่ละยอด ทำนายว่าฝนแล้ง



ลักษณะของช่อมะม่วงที่ใช้เป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพอากาศ

3. ลำไยให้สังเกตลำไยที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ถ้าลำไยมีดยาวกว่าลำเก่ามาก แสดงว่าปีนั้นจะมีน้ำมาก

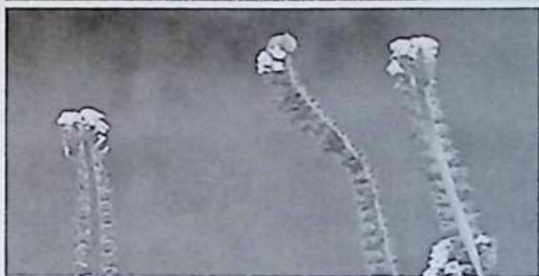
4. หน้างวงช้าง (*Heliotropium indicum* L.) ให้ช่อดอกของหน้างวงช้างเป็นตัวทำนายปริมาณน้ำฝน ในช่วงเดือน 3 ถึง เดือน 6 ถ้าช่อดอกหน้างวงช้างมีวงงอ แสดงว่าจะมีฝนมาก ถ้าช่อดอกเหยียดตรง แสดงว่าปีนั้นจะมีฝนน้อย

5. ดอกจานหรือทองกวาว (*Butea monosperma* (Lam.) Taub.)

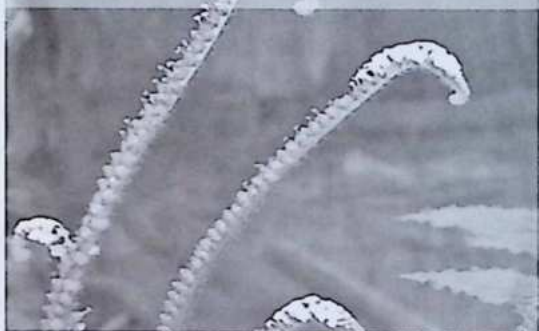
ต้นจานหรือทองกวาวเป็นไม้ที่ค่อนข้างไวต่อการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ โดยปกติ ตาดอกและตาใบจะเจริญไม่พร้อมกัน ทำให้การออกดอกและการเจริญของใบไม่ตรงกัน หมายถึง ใบต้องร่วงหมดก่อน ดอกจึงจะผลิบาน แต่ในช่วงนี้มีปรากฏการณ์ของโลกร้อนเกิดขึ้น พบว่าการเจริญของดอกและใบค่อนข้างมาคาบเกี่ยวกัน ดังนั้นในบางปีจะเห็นทั้งดอกและใบออกมาพร้อมกัน ตามภูมิปัญญาดั้งเดิมถ้าปีใดที่ดอกจานออกมาก



การยัดของลำไยใหม่ ถ้ายัดสูงกว่าลำเก่า แสดงว่าปีนั้นจะมีฝนมาก



ลักษณะช่อดอกของหน้างวงช้าง ช่อเหยียดตรง (ด้านบน) แสดงว่าฝนแล้ง ส่วนช่อมีวงงอ (ด้านล่าง) แสดงว่าฝนดี



ดอกจานบานเต็มต้นและพบเป็นจำนวนมาก(หลายต้น) แสดงว่าปีนั้นฝนจะมาก



ลักษณะของต้นคายไ้หรือมังตาน

แสดงว่าปีนั้นจะมีฝน
ตกมาก

6. ดอกคายไ้
(*Schimawallichia*
(DC.) Korth.) ภาค
กลางเรียกว่ามังตาน
ส่วนภาคเหนือเรียก
ว่า ทะโล้ ต้นคายไ้
มีการเจริญเป็นแบบ
กระจุก มีเฉพาะที่
ในภาคอีสานพบมาก
ที่อีสานตอนเหนือ
เช่น จังหวัดนครพนม

สกลนคร มุกดาหาร หนองคาย พบได้น้อยมากในอีสานตอนกลางหรือตอนใต้ ดอกคล้ายดอก
บุหงาคนมาก แต่ใบไม่เหมือนกันกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตอีสานเหนือ ใช้รูปแบบของการร่วงหล่น
ของดอกคายไ้ เป็นเครื่องบอกปริมาณน้ำฝน ดอกที่ร่วงลงพื้นถ้ามีจำนวนดอกหงายมากกว่า
ดอกคว่ำ แสดงว่าฝนจะมาก แต่ถ้ามีดอกคว่ำมากกว่าหงายแสดงว่าฝนน้อย

7. ม่วยหรือเมื่อย (*Gnetum montanum* Markgr.) อยู่ในกลุ่มเดียวกับผักเหียง แต่พืช
ชนิดนี้บริโภคเฉพาะเมล็ดรสชาติเหมือนถั่ว ม่วยเป็นไม้เถาที่ลำมีเนื้อไม้ พบได้มากในป่า
ดิบแล้งออกผลในช่วงเดือน

กุมภาพันธ์ ถึง พฤษภาคม
กลุ่มชาติพันธุ์แสกและผู้ไท ใช้
การออกผลของม่วยเป็นดัชนี
ชี้วัดปริมาณน้ำฝน ดังนี้

(1) ถ้ามีผลดก แสดงว่า
จะมีฝนมาก

(2) การกระจายผลตาม
ลำต้น ถ้ามีการกระจาย
สม่ำเสมอ ตั้งแต่โคนต้นไปถึง
ปลายยอดแสดงว่ามีฝน
กระจายตัวสม่ำเสมอตลอดฤดู



ลักษณะดอกและผลของม่วย ก. ดอกม่วย ข.ผล และ ค.การติดของผลตามเถา

ถ้ามีเฉพาะโคนต้น
แสดงว่าจะมีฝนมาก
ตอนช่วงต้นฤดู ถ้ามี
ผลมากบริเวณยอด
แสดงว่าจะมีฝนมาก
ตอนปลายฤดู

8. ผักกาดย่า หรือชำเรียด (*Caesalpinia mimosoides* Lam.)

เป็นพืชที่อยู่ในวงศ์ถั่ว ลำต้น
กิ่ง ก้านมีหนามมาก
เป็นพืชที่มีกลิ่น
เฉพาะตัว กลิ่นจะ
เหมือนกลิ่นแมงแคง
หรือมวนลำไย ถ้าป่า
นั้นมีต้นผักกาดย่า



ลักษณะของผักกาดย่า



ผลของผักกาดย่า ปกติมี 2 เมล็ดใน 1 ผัก แต่ถ้าปีใดแล้งจัดจะมีเมล็ดเพียง 1 เมล็ด

(ที่มาของภาพ https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Caesalpinia_mimosoides#/media/File:Caesalpinia_mimosoides.jpg)

อยู่ แม้ไม่เห็นต้นก็สามารถทราบได้ทันทีจากกลิ่นที่โชยมา โดยปกติ ใน 1 ผัก มี 2 เมล็ด แต่
ถ้าปีใดแล้งจัด ในหนึ่งผักจะมีเพียงเมล็ดเดียว

9. ดอกว่านน้ำหรือโบทัน (*Epiphyllum oxypetalum* (DC.) Haw.)

ว่านน้ำ มีชื่อสามัญในภาษาไทยว่า โบทัน เป็นพืชในกลุ่มกระบองเพชรอยู่ในสกุล
Epiphyllum มีการนำเข้ามาปลูกในประเทศไทยมานานกว่า 200 ปี พืชในสกุลนี้ในประเทศไทย



ดอกว่านน้ำหรือโบทัน



มี 2 ชนิด คือ
Epiphyllum oxypetalum (DC.) Haw. มีชื่อ
สามัญในภาษาไทย
ว่า โบทัน และ
Epiphyllum hookeri
Haw. มีชื่อสามัญใน
ภาษาไทยว่า ช้องเด็ก

หรือคนเขียนรายเรียกว่า ว่านบุ๋ย่า ทั้งสองชนิดมีลำต้นเป็นแผ่น แบน แต่ Epiphyllumhookeri Haw. มีขนาดลำต้นและดอกเล็กกว่า มีถิ่นกำเนิดในอเมริกาใต้ ส่วนใหญ่ที่พบจะเป็นชนิด Epiphyllumoxypetalum (DC.) Haw. ทั้ง 2 ชนิด มีถิ่นกำเนิดอยู่ในศรีลังกา แต่กลับมีชื่อในภาษาไทยที่คล้ายภาษาจีน ทำให้เข้าใจผิดว่าเป็นพืชที่นำเข้ามาจากประเทศจีน มีชื่อสามัญในภาษาอังกฤษว่า Night blooming Cereus, Queen of the night, Lady of the night เนื่องจากเป็นพืชที่มีดอกบานตอนกลางคืนเท่านั้น และบานเป็นระยะเวลาสั้น คือบานเพียงคืนเดียว เมื่อดอกบานมีกลิ่นหอม

ภูมิปัญญาของไทยกะเลิงใช้ดอกว่านน้ำทำนายการตกของฝนในระยะสั้น กล่าวไว้ว่าเมื่อใดที่ดอกว่านน้ำบาน แสดงว่าภายใน 7 วัน จะมีฝนตก นอกจากนี้ภูมิปัญญาของคนกะเลิงยังใช้ส่วนของใบมาบดพอกแผลไฟไหม้หรือน้ำร้อนลวก

อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีหลักฐานว่าการบานของดอกว่านน้ำ มีความสัมพันธ์กับการตกของฝน แต่มีความน่าจะเป็นไปได้ เพราะมีรายงานว่าดอกจะบานเฉพาะช่วงกลางมิถุนายนถึง กลางตุลาคม เท่านั้น นอกจากนี้ว่านน้ำ (ดอกโบตั๋น) เป็นพืชในกลุ่มกระบองเพชร ดังนั้นจึงน่าจะมีความไวต่อความชื้นในอากาศ

ภูมิปัญญาในเรื่องนี้มีผู้ที่รู้อยู่ในวงแคบ มีการถ่ายทอดเฉพาะคนในครอบครัว นอกจากนี้จะใช้เป็นดัชนีชี้วัดระยะเวลาที่ฝนจะตกแล้ว ยังปรากฏภูมิปัญญาในการใช้เป็นยาด้วย มีรายงานการวิจัยว่าพืชชนิดนี้มีสารสำคัญคือ phyllocaldes ซึ่งมีคุณสมบัติในการต่อต้านแบคทีเรีย (Upendra and Khandelwal, 2012). ในส่วนของลำต้น ใช้ในการรักษาอาการท้องมานและโรคหัวใจ คนเวียดนามใช้ส่วนลำต้นที่เป็นแผ่นแบนปรุงอาหารประเภทซูป เพื่อช่วยในการบำรุงกำลัง และเสริมกำลังทางเพศ ในประเทศจีนใช้ทั้งส่วนดอกและลำต้นเป็นยา โดยเก็บดอกที่บานแล้ว นำมาผึ่งลมให้แห้ง นำมาต้มดื่มเพื่อลดอาการไอ ฟอกปอดและหยุดอาการตกเลือด และทำให้หลับสบาย ใช้ได้ดีกับคนที่เป็วันโรค ดอกแห้งนำมาต้มกับเนื้อหมูเล็กน้อยกินแก้เลือดออกจากกระเพาะปัสสาวะ ส่วนลำต้นใช้ตำกับข้าวสารและเกลือพอกแผลสด

10. ดอกมะขาม (*Tamarindusindica*

L.) มะขามเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ มีถิ่นกำเนิดในประเทศอินเดีย มีการนำเข้ามาปลูกในประเทศไทยเป็นเวลานานมาแล้ว จนคนรุ่นใหม่เข้าใจว่าเป็นไม้ของไทย มะขามมีการปลูกในทุกชุมชน จัดเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญตัวหนึ่ง แต่ไม่ได้มีการปลูกแบบเชิงเดี่ยวหรือทำเขตกรรม ดังนั้นวิถีชีวิตของ



ดอกมะขาม ที่ใช้เป็นดัชนีชี้วัดความแห้งแล้ง เมื่อมีดอกจำนวนมากกว่าปกติ

คนในชุมชนจึงมีความเกี่ยวพันกับมะขามค่อนข้างมาก จากการสังเกตการออกดอกของมะขาม ทำให้เกิดภูมิปัญญาหนึ่ง คือพบว่าถ้าปีใดมะขามออกดอกมาก ฤดูกาลเพาะปลูกที่จะมาถึงจะแล้งมาก



กะบก ถ้าออกดอกมากแสดงว่าปีนั้นจะแล้งมาก

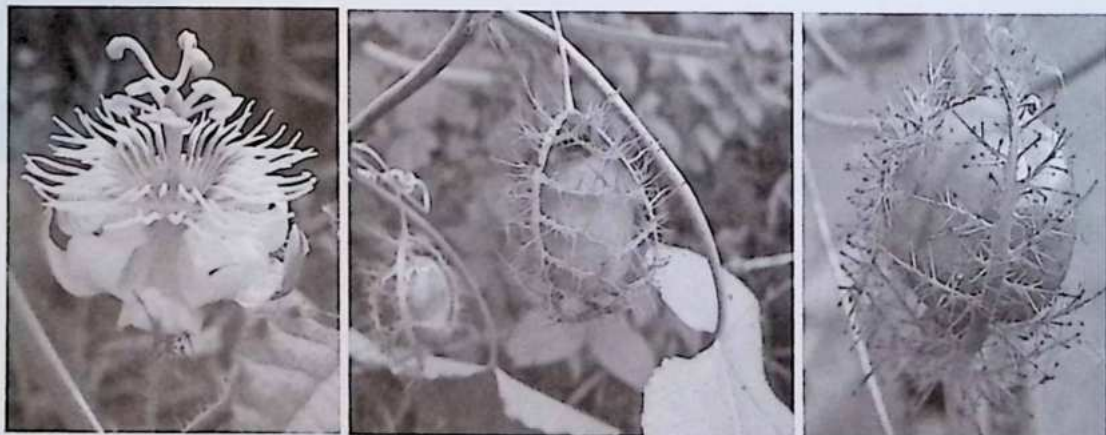
11. ผลกะบก (*Irvingiamalayana* Oliv. ex A.W. Benn.)

กะบกเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ตามความเชื่อของคนอีสาน จัดไม้กะบกว่าเป็นไม้อัปมงคล จึงไม่นิยมนำมาปลูกใกล้บ้าน

คำว่าบกในภาษาอีสาน หมายถึง ขาดแคลน ถ้ามาอยู่ใกล้จะทำให้เกิดการขาดแคลน ไม่สมบุญธิสามารถอธิบายได้ว่า กะบกเป็นพืชที่กินน้ำมาก มีดอกจำนวนมาก จึงมีแมลงมาเยี่ยมเยียนมาก ถ้าอยู่ใกล้บ้านจะเป็นอันตรายได้ ติดผลมาก เมื่อร่วงหล่นลงพื้นจะมีจำนวนมาก คนในชุมชนนิยมเก็บผลกะบกมาให้ควายกิน เมื่อควายถ่ายมูลออกมาจะมีเมล็ดกะบกออกมาด้วยนำไปล้างให้สะอาด แคะเอาเปลือกหุ้มเมล็ดออก เนื้อในนำมาคั่วกินได้ ด้วยความสัมพันธ์ที่มีต่อดันกะบก ทำให้เกิดการสังเกตการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมกับการออกผลของกะบก ตามภูมิปัญญาพบว่า ถ้าปีใดกะบกออกดอกมาก แสดงว่าปีนั้นจะแล้งมาก

12. เยื่อหุ้มผักใส่ช้างหรือกระทกรกป่า (*Passiflora foetida* L.)

ผักใส่ช้าง เป็นไม้เลื้อยชนิดหนึ่งเจริญได้ดีตามที่รกร้างทั่วไป เด็ก ๆ นิยมเก็บผลมารับประทานได้คล้ายผักตำลึง ภูมิปัญญากล่าวไว้ว่า ถ้าปีใดผลมีขนหุ้มมากแสดงว่าฝนจะไม่ดี



ผักใส่ช้างหรือกระทกรก ใช้ลักษณะของขนที่ห่อหุ้มผลเป็นเครื่องทำนายปริมาณน้ำฝน ถ้ามีขนมากแสดงว่าฝนไม่ดี

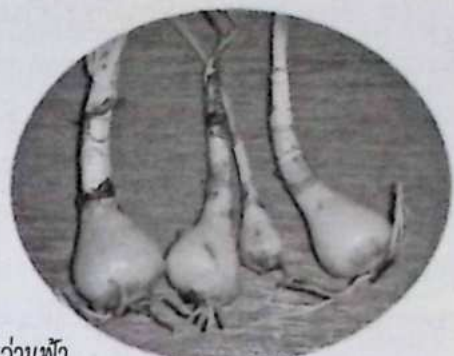


ผลหมากแดง

ผลของต้นแดง



ผลหมากแดงที่เปลือกแตกออกจากกัน



ดอกและหัวของต้นว่านฟ้า

ต้นแดงดัชนีชี้วัดความคณองของฟ้า

ต้นแดง (*Xyliaxylocarpa* var. *kerrii* (Craib & Hutch.) I. Nielsen) เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ ที่มีมากในป่าเต็งรัง ผลจะแก่ในช่วงเดือนตุลาคม ถึง เดือนธันวาคม ตามภูมิปัญญากลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว กล่าวไว้ว่า ถ้าปีใดต้นแดงมีผลดกและผลแตกมาก จนสามารถได้ยินได้เมื่อเวลาเดินป่า แสดงว่าปีนั้นพายุจะรุนแรง เป็นการเตือนว่าให้ระวังเวลาอยู่กลางแจ้งในช่วงต้นฤดูฝน นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาในการแก้ไข ถ้าต้องเอาวัว ควายไปเลี้ยงในนา ให้ทั้งคนและวัว ควายเหินว่านฟ้าหรือค้ำฟ้า (*Crinum* sp.) ติดตัวไว้เสมอ จะช่วยไม่ให้ฟ้าผ่าได้ในกรณีที่ฟ้าผ่าลงบริเวณใดก็ตาม ให้เอาเหล่าไปสาดบริเวณนั้นหรือเอารังไกรร้างกับต้นค้ำฟ้า (ว่านฟ้า) ไปวางไว้ ฟ้าจะได้ไม่ผ่าลงมาซ้ำอีก

หมากแดงหรือผลของต้นแดง มีลักษณะเป็นฝัก รูปสามเหลี่ยมแบนๆ ถ้าอากาศแห้งมากจะมีผลทำให้เยื่อที่ยึดเปลือกของผลทั้งสองด้านแห้ง ทำให้เปลือกหุ้มเมล็ดแยกออกจากกันได้ ซึ่งใช้เป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพอากาศได้ทางหนึ่ง แต่การใช้ว่านฟ้าป้องกันฟ้าผ่าได้ยังไม่มีความสนับสนุนความเชื่อในเรื่องนี้ ซึ่งควรจัดให้มีการพิสูจน์ต่อไป

ปักออกเปรียะแด (พิธีทำนายฟ้าฝน)

พิธีปักออกเปรียะแด เป็นพิธีทำนายฝนของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร คำว่า ปักออก หรือ ปักอ็อก ตรงกับภาษาไทยว่า ป้อน ส่วนคำว่า เปรียะแด หมายถึง พระจันทร์ (เปรียะ คือ พระ แด คือพระจันทร์) ปักออกเปรียะแด หรือ ปักอ็อกเปรียะแดจึงแปลว่า ป้อนข้าวพระจันทร์ (ชื่อนี้ น่าจะมาจากกิจกรรมที่มีการทำข้าวปั้นแบ่งปันกันกินในวันเพ็ญเดือน 12) เป็นพิธีที่มี การปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ในวันเพ็ญ ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 12 เป็นพิธีที่ประกอบขึ้นมาเพื่อใช้ในการ ทำนายฟ้าฝนที่จะเกิดขึ้นในฤดูกาลทำนาในปีต่อไป เป็นพิธีที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมานับ เป็นร้อยปี ขั้นตอนของกิจกรรมมีดังนี้

(1) เริ่มจากการทำเทียนที่จะใช้ในการเสี่ยงทาย ในอดีตเริ่มจากการไปเสาะแสวงหา รังผึ้งอาจะเป็นรังผึ้งหลวง (*Apis dorsata*) หรือผึ้งโกธัน (ผึ้งโพรง *Apis cerana*) มาต้มทำขี้ผึ้ง วิธี การต้มคือการนำเอารังผึ้งมาต้มกับน้ำ รังผึ้งที่ถูกความร้อนจะละลายออกมาลอยตัวอยู่ด้านบน นำหม้อไปตั้งทิ้งไว้ให้เย็น ขี้ผึ้งจะแข็งตัวลอยเป็นแผ่นอยู่ด้านบน ถ้าขี้ผึ้งยังไม่สะอาดพอ ให้นำไปต้มในน้ำสะอาดอีกครั้งหนึ่ง แล้วนำมากรองในขณะที่ร้อน จะทำให้ได้ขี้ผึ้งที่บริสุทธิ์ และสะอาด ในปัจจุบันพื้นที่ป่าลดลง ประชากรของผึ้งน้อยลง จึงต้องไปหาซื้อขี้ผึ้งบริสุทธิ์ จากตลาดนอกชุมชน เมื่อขี้ผึ้งเย็นได้ที่แล้วนำมาปั้นให้เป็นเทียน โดยใช้ฝ้าย (*Gossypium hirsutum* L.) เป็นไส้เทียน เทียนที่ทำขึ้นนี้ต้องยาว 10 เซนติเมตร เทียนที่ใช้ในการประกอบพิธี มีทั้งสิ้น 50 เล่ม โดยมีสัญลักษณ์ดังนี้ 31 เล่ม เป็นตัวแทน จำนวนวันใน 1 เดือน 7 เล่ม แทน จำนวนวันใน 1 สัปดาห์ และ 12 เล่ม แทนจำนวนเดือนใน 1 ปี รวมเป็นทั้งสิ้น 50 เล่ม



พิธีปักออกเปรียะแดหรือพิธีทำนายฝนของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ภาพจาก<http://www.pran.go.th/default.php?module=s=activity&data=detail&id=23&actid=1>

(2) การเตรียมลานพิธี คนในชุมชนจะมาช่วยกันเตรียมลานพิธี โดยการกวาดลานให้สะอาด กลางลานพิธีนำไม้ไผ่มาปักเป็นเสาหัวท้าย วางในแนวทิศเหนือ-ใต้ มีกระบอกไม้ไผ่ยาว 510 เซนติเมตร พาดกลาง นำเทียนที่ทำไว้แล้วมาปักบนกระบอกไม้ไผ่ ให้ห่างกัน 10 เซนติเมตร ในอดีตใช้ครกตำข้าว 2 อัน วางเป็นเสาและใช้สากเป็นไม้พาดกลางใช้ใบตอง 2 ก้านปูที่พื้นด้านล่าง มีแคนตา (ศาลเพียงตา) 1 หลัง อยู่ทางทิศตะวันออก

(3) ผู้รู้ในด้านพิธีกรรมนี้เรียกว่า “จาร” ในแต่ละชุมชนมีจารอยู่หลายท่าน จารทุกท่านจะมาประชุมร่วมกันเพื่อคัดเลือกจารที่ทำหน้าที่เป็นผู้ประกอบพิธีในแต่ละปี จำนวน 2 ท่าน

(4) พิธีกรรมจะเริ่มเวลาประมาณ 21:00 น. โดยเริ่มจากการใส่บาตรข้าวเฒ่า ในอดีตต้องตำข้าวเฒ่ากันเองทุกบ้าน แต่ในปัจจุบันบางบ้านที่ไม่มีเวลาตำ จึงใช้การซื้อหามาประกอบพิธีกรรม จากนั้นฟังพระสวดมนต์ เมื่อพระสวดมนต์เสร็จแล้ว ชาวบ้านจะมานั่งล้อมรอบเทียนที่ทำไว้กลางลาน จาร 2 ท่านที่ได้รับเลือกจะทำการสวดเป็นภาษาขอมที่บริเวณแคนตา เมื่อสวดจบจะเดินเข้ามาประจำที่ที่หัวเสาทั้งสองด้าน เพื่อทำการพลิกไม้ที่มีเทียนตั้งอยู่ เพื่อให้ น้ำตาเทียนไหลลงบนใบตองที่ปูไว้ด้านล่าง ในขณะเดียวกันผู้เข้าร่วมพิธีทุกท่านต้องหันหน้ากราบไปทางทิศตะวันออกและต้องก้มอยู่อย่างนั้น จนกว่าจารจะเดินไปที่ซานตาเพื่อเริ่มสวดบทที่ 2 ชาวบ้านทั้งหมดยกตัวขึ้นมาฟังสวดบทที่ 2 เมื่อจารสวดเสร็จให้ก้มลงกราบไปทางทิศตะวันตก ทำซ้ำเช่นนี้ไปจนครบ 3 ครั้ง

(5) การทำนายฟ้าฝน ให้ดู 2 อย่าง ประกอบกัน โดยดูจากการไหม้ของเทียนและปริมาณ น้ำตาเทียนที่หยดลงสู่ใบตอง เริ่มทำนายฝนตั้งแต่เดือน 4 ไปจนถึงเดือน 12 เทียนที่อยู่ทางด้านทิศใต้หมายถึงปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นในช่วงต้นฤดูฝน (เริ่มจากเดือน 4) ใส่ไปทางทิศเหนือ ถ้าเทียนไหม้มากหรือมีน้ำตาเทียนกองมากบริเวณใด แสดงว่าจะมีฝนมากในช่วงนั้น ถ้าเทียนเล่มใดหล่นจากกระบอกไม้ไผ่ แสดงว่าช่วงนั้นฟ้าจะแรง มีพายุและฟ้าผ่ามาก ในการประกอบพิธีกรรมในช่วง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ในปี พ.ศ. 2556 ทำนายว่าฝนที่ตำบลตาเบาจะดีหัวปีและท้ายปี แต่จะแล้งปานกลางในช่วงกลางปีส่วนการทำนายในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ในปี พ.ศ. 2557 ทำนายว่าฝนจะแล้งในตอนต้นฤดูและจะตกมากในช่วงปลายฤดู

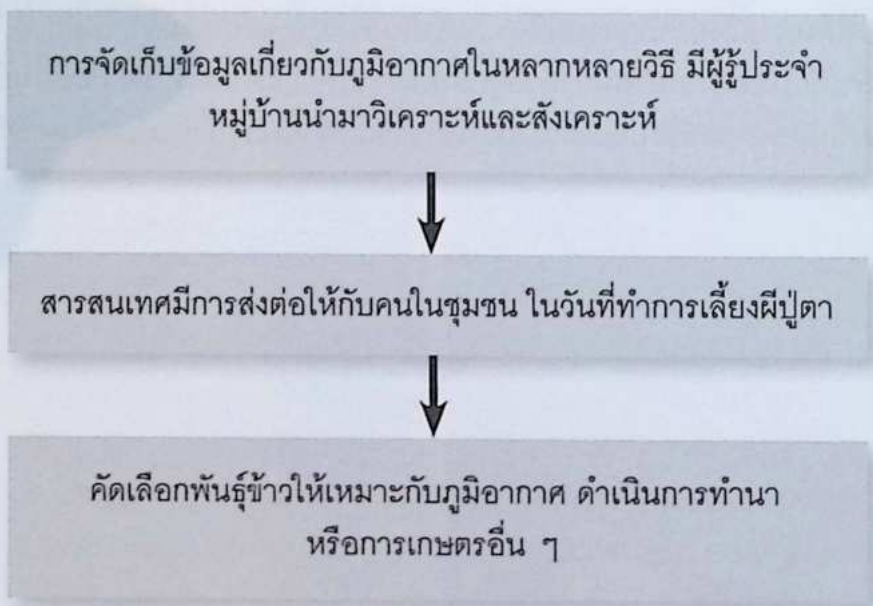
(6) เมื่อเสร็จพิธีทำนายฟ้าฝน ชาวบ้านจะนำข้าวเฒ่าที่ใส่บาตรมาคลุกกับน้ำอ้อยหรือน้ำตาลมะพร้าว แล้วปั้นให้เป็นก้อน แจกกันกินเพื่อเป็นสิริมงคล ถ้าหญิงคนใดตั้งท้องจะได้ 2 ก้อน

(7) เดิมพิธีกรรมนี้ปฏิบัติกันทุกหมู่บ้าน ต่อมามีการอพยพไปขายแรงงานในต่างถิ่นมาก ทำให้ขาดแคลนบุคลากรในการดำเนินงาน จึงได้มีการรวมกลุ่มกันประกอบพิธีโดยผลัดเปลี่ยนกันเป็นเจ้าภาพชุมชนละ 3 ปี ติดต่อกัน แล้วจึงจะเวียนไปยังเจ้าภาพใหม่ ในปัจจุบันท่านเจ้าอาวาสวัดอัมรินทร์าราม ตำบลตาเบา จังหวัดสุรินทร์ ได้เชิญชวนให้ทุกหมู่บ้านในตำบล

ตาเบามาประกอบพิธีร่วมกันที่วัดแห่งนี้ เมื่อเสร็จพิธีจะไปร่วมกันลอยกระทง

จากการประเพณีภูมิปัญญาที่พบว่าในช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึง เดือนธันวาคม มีลมว่าวพัดผ่านภาคอีสาน โดยพัดจากทิศเหนือไปทางทิศใต้ ในทางวิทยาศาสตร์คือลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดมาจากภาคเหนือของไซบีเรียซึ่งมีอากาศหนาวเย็นมาก ดังนั้นลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือที่มีความเย็นและแห้งแล้ง เมื่อพัดผ่านประเทศไทยก็จะทำให้มีลมฟ้าอากาศเย็นและแห้งตามไปด้วย ลมนี้บางส่วนได้พัดผ่าน่านน้ำทะเลจีนใต้เข้ามาสู่ประเทศไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม ทำให้มีการหอบเอาไอน้ำเข้ามาบ้าง แต่ได้ปะทะกับเทือกเขาในฝั่งเวียดนาม ทำให้เกิดฝนตกตลอดแนวฝั่งเวียดนามและที่เหลืือ เลยข้ามเทือกเขามาก็เป็นอากาศที่ทำให้เกิดความแห้งแล้งมากยิ่งขึ้น ดังนั้นการวางเทียนในแนวเหนือ-ใต้ จึงเป็นการทดสอบปริมาณลมที่มีการหอบเอาไอน้ำส่วนที่เหลืือเข้ามาสู่ประเทศ ความเร็วลมและปริมาณไอน้ำน่าจะเป็นดัชนีชี้วัดปริมาณน้ำฝนและการกระจายตัวของน้ำฝน ในแต่ละพื้นที่ของชุมชนได้ (microhabitat) ความสัมพันธ์ของความเร็วลมในช่วงเดือน 11 และ เดือน 12 ทางจันทรคติกับปริมาณและการกระจายตัวของน้ำฝน ยังไม่มีหลักฐานการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ แต่พิธีกรรมเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาที่มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่มีการสังเกต เก็บสถิติแบบพื้นบ้าน เพื่อใช้กำหนดกิจกรรมในการทำการเกษตรของแต่ละพื้นที่

จากกิจกรรมที่ดำเนินมาตั้งแต่เดือน 11 มาจนถึงเดือน 6 ของปีถัดมา จะมีผู้นำมาประมวล เพื่อมาบอกกล่าวกับชาวบ้านในวันที่มีการเลี้ยงผีปู่ตา



ลำดับการเลื่อนไหลของข้อมูลที่ได้จากภาคสนามมาสู่การปฏิบัติ

ภูมิปัญญาการเกษตรพื้นบ้าน



การปักดำข้าวในนาของมีตาแขก จำนวน 7 ต้น มีความเชื่อว่า ต้นข้าวทั้ง 7 ต้นเป็นตัวแทนวันในรอบสัปดาห์ ต้นแรกแทนวันอาทิตย์และต้นสุดท้ายแทนวันเสาร์ ข้าวทั้ง 7 ต้นถ้าต้นใดเจริญเติบโตงอกงามมากกว่าต้นอื่นๆ แสดงว่าจะต้องทำนาผืนใหญ่ในวันนั้น



การสู่ขวัญควาย เป็นการแสดงความกตัญญูรู้บุญคุณของควายที่ช่วยทำนา เพื่อสร้างและตอกย้ำความรู้สึกว่าควรปฏิบัติต่อควายให้ดี เนื่องจากมีส่วนช่วยในการทำไร่เรามีอาหารไว้บริโภค



การทำนา โดยใช้ไม้ไผ่ที่เรียกว่า "สะแนน" เจาะพื้นแล้วมีคนเดินตาม เพื่อหยอดเมล็ดข้าวลงหลุมและกลบ



การสู่ขวัญข้าว เพื่อเป็นการเรียกสติให้รู้และตระหนักว่าปีนี้สามารถเก็บเกี่ยวได้เท่าไร จะมีการวางแผนเพื่อการบริโภคให้ได้ตลอดทั้งปี ในภาคอีสานเรียกว่า "บุญคูณลาน"

การเลี้ยงผีป่วน

การจัดตั้งหมู่บ้านของคนอีสานให้ความสำคัญของการจัดทำระบบภูมิเเวศ การจัดระบบภูมิเเวศของหมู่บ้าน ประกอบด้วย

1. ป่าดอนหวนนา ส่วนใหญ่เป็นบริเวณที่อยู่สูงสุดของหมู่บ้าน เป็นที่ที่คนในชุมชนไปจับจองเป็นเจ้าของ

วัตถุประสงค์ของการมีป่าดอนหวนนา คือ เป็นพื้นที่ที่กันไว้เพื่อให้มีไม้ใช้สอยในชีวิตประจำวัน เนื่องจากไม้บางประเภทไม่สามารถปลูกใกล้บ้านได้เพราะมีข้อเคลำ (ข้อห้าม) ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะมีละอองเกสรที่อาจทำให้เกิดภูมิแพ้ หรือ มียางหรือใบที่เป็นพิษ เป็นต้น คนในหมู่บ้านทุกคนรับทราบทั้งชุมชนว่าที่บริเวณไหนเป็นของใคร แม้ว่าจะไม่มีการรังวัดหรือปักหมุดที่ดิน ในปัจจุบันนโยบายการออกโฉดที่ดิน โดยการกล่าวอ้างว่าถ้าที่ดินมีลักษณะเป็นป่าไม่สามารถออกโฉดให้ได้ เจ้าของที่จึงจำเป็นต้องตัดไม้ใหญ่ออกทั้งหมด เพื่อทำการออกโฉด



หอป่วน บ้านหนองแสง ตำบลสองเปือย อำเภอนาหวาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ตั้งอยู่กลางป่าขนาดพื้นที่ประมาณ 5 ไร่



แผนภูมิแสดงภูมิโนเวศตามภูมิปัญญาอีสาน

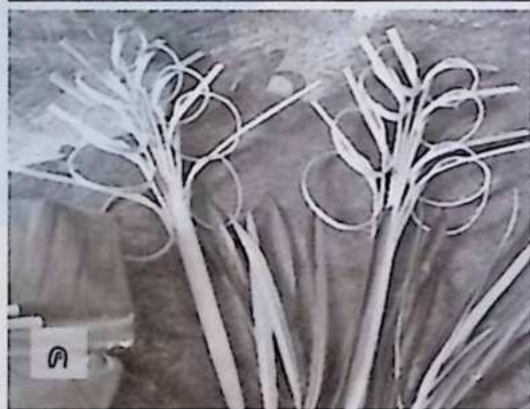
2. ป่าชุมชนเป็นที่สาธารณะ แบ่งออกเป็น 3 ส่วนตามประโยชน์ใช้สอย

2.1 ป่าทำเล ส่วนใหญ่มีขนาดใหญ่ คนในชุมชนใช้ป่าแห่งนี้เป็นที่หาอยู่หากิน เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ สามารถเก็บหา ลำสัตว์ได้ทุกชนิด ในปัจจุบันมีการเพิ่มขนาดของประชากรในชุมชนทำให้เกิดรุกที่ป่า จึงมีการตั้งกฎการใช้ประโยชน์จากป่าชนิดนี้

2.2 ป่าช้ามีพื้นที่ไม่มากนัก ป่าช้าใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย โดยใช้ไม้ในบริเวณนี้ก่อเชิงตะกอนและใช้พื้นที่ในการฝังศพที่ตายแบบผิดปกติ เช่น ตายเพราะอุบัติเหตุ แต่เมื่อศาสนาพุทธเข้าไปถึงในระดับหมู่บ้าน วัดประจำหมู่บ้านมีการสร้างเมรุขึ้นมา การใช้ประโยชน์จากป่าช้าจึงมีน้อยลง ส่วนใหญ่คนไม่ค่อยกล้าบุกรุกพื้นที่ป่าช้า แต่ในปัจจุบันพื้นที่ป่าช้าลดลง เพราะมีการนำพื้นที่ไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น เช่น ก่อสร้างที่ทำการของทางราชการ เป็นต้น

2.3 ป่าดอนปู่ตาจัดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นพื้นที่อนุรักษ์ เป็นบริเวณที่ห้ามเก็บหา ห้ามล่าสัตว์ ป่าดอนปู่ตาจัดตั้งขึ้นมา เพื่อให้เป็นที่อยู่ของผีที่เป็นเจ้าของพื้นที่ (ก่อนที่จะมาตั้งหมู่บ้าน) ซึ่งเรียกว่า “ผีปู่ตา” เพื่อให้ช่วยปกป้องคุ้มครองให้ชีวิตของคนในชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข ในอดีตจะมีป่าดอนปู่ตาประจำหมู่บ้าน ยกเว้นหมู่บ้านที่แยกออกไปจากหมู่บ้านเดิม อาจใช้พื้นที่ป่าดอนปู่ตาเดียวกันในการประกอบพิธีกรรม ป่าดอนปู่ตาทุกแห่งมี “เฒ่าจ้ำ” หรือ “ชะจ้ำ” เป็นผู้ดูแลและประกอบพิธีกรรม ในกรณีแยกหมู่บ้านออกไปแต่ใช้ป่าเดียวกันในการประกอบพิธีกรรม ต้องมีเฒ่าจ้ำคนละคน นั่นหมายถึงแต่ละหมู่บ้านต้องมีเฒ่าจ้ำของตนเอง เฒ่าจ้ำในอดีตได้มาโดยการเสี่ยงทาย หรือมีการทรงโดยเฒ่าจ้ำจากที่อื่น แล้วให้มาทำการคัดเลือก แต่ในปัจจุบันนิยมใช้มติของชุมชนในการเลือกเฒ่าจ้ำ ป่าดอนปู่ตามีหอปู่ตากลางป่า ซึ่งใช้เป็นสถานที่จัดกิจกรรมเลี้ยงผีปู่ตา ในปัจจุบันความเข้าใจเกี่ยวกับดอนปู่ตา เหลือเพียงแต่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับไสยศาสตร์ ทำให้ชุมชนไม่เห็นความสำคัญของพื้นที่ป่า ดอนปู่ตาบางแห่งจึงเหลือเพียงหอปู่ตา สภาพป่าโดยรอบถูกทำลายจนหมดสิ้น

3. ไรนาเป็นพื้นที่อยู่ต่ำที่สุดของหมู่บ้าน ซึ่งอาจเป็นที่ลุ่มหรือที่ทาม(น้ำท่วมถึง) เป็นพื้นที่ที่ใช้ในการทำการเกษตร



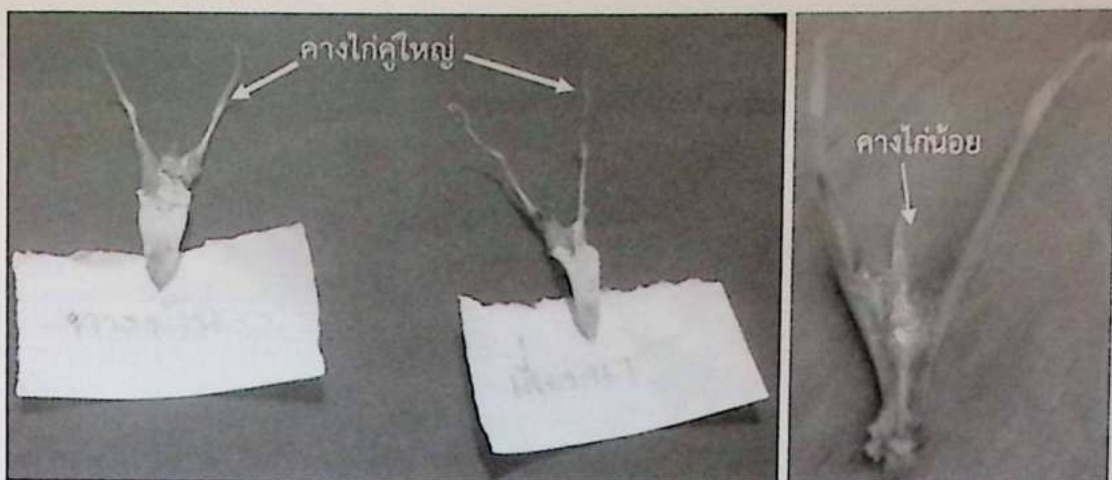
สัญลักษณ์แทนจำนวนคนและสัตว์เลี้ยงในครัวเรือน
ก. การขุดหญ้าหรือใบตะไคร้ ข. การขุดด้วย
ใบตอง และ ค. การขุดด้วยไม้ไผ่

4. แหล่งน้ำ

กิจกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน คือ การเลี้ยงผีปูด ต้องดำเนินการทุกปี โดยทั่วไปจะเป็นวันพุธใดพุธหนึ่งของเดือน 6 ส่วนใหญ่เป็นพุธที่ 1 ของเดือน 6 ยกเว้นกลุ่มชาติพันธุ์ที่จังหวัดสกลนคร ทำการเลี้ยงผีปูดในวันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 การบอกกล่าวว่าจะวันเลี้ยงผีปูดจะมีในวันใด การแห่บั้งไฟ บั้งไฟที่ใช้ประกอบการเลี้ยงภายในวันเลี้ยงผีปูดเรียกว่า "บั้งไฟน้อย" ส่วนใหญ่ใช้พืชนาขนาดเล็ก ทำถ่าน เช่น ต้นสาบเสือ ต้นปอ เป็นต้น ปัจจุบันเหลืออยู่เพียงไม่มากนักที่ใช้วิธีการนี้ บอกกล่าว อาจเนื่องมาจากเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยแยกเอาการแห่บั้งไฟไปเป็นอีกพิธีหนึ่ง วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงผีปูดมีดังนี้

1. ขออนุญาตทำนา โดยปกติไม่มีใครกล้าฝ่าฝืนทำนาก่อนเลี้ยงผีปูดโดยเด็ดขาด เพราะเชื่อว่าถ้าใครทำนาก่อนเลี้ยงผีปูดจะก่อให้เกิดอาเพศ ผู้คนในชุมชนจะสาปแช่ง แต่ถ้าจำเป็นจริง ๆ สามารถไปบอกเฒ่าจ้ำให้ประกอบพิธีกรรม เพื่อขออนุญาตจากผีปูดก่อน

2. แสดงความขอบคุณผีปูดที่ช่วยคุ้มครองให้มีชีวิตอยู่อย่างปลอดภัยในรอบปี และทำการบอกกล่าวกับผีปูดว่าในปีนี้นบ้านมีผู้อยู่อาศัยและสัตว์เลี้ยงจำนวนเท่าใด ที่ต้องการให้ผีปูดปกป้องคุ้มครองโดยการทำสัญลักษณ์แจ้งให้ปูดทราบ เช่น การขุดหญ้าคา ขุดใบตอง ขุดไม้ไผ่



ลักษณะของคางไคที่ใช้ในการทำนายความอุดมสมบูรณ์ของดินและเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้น ภายในหมู่บ้าน

3. เป็นกุศโลบายให้คนในชุมชนได้มาพบปะแลกเปลี่ยนข้อมูล และสารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับภูมิอากาศที่จะต้องทำการเกษตรในฤดูกาลที่จะมาถึงหรือก่อนลงมือทำนา

4. เป็นวันที่มีการประกอบพิธีกรรมในการทำนายผลผลิตในไร่นา และความเป็นอยู่ของชุมชน ในอดีตทุกหลังคาเรือนจะต้องเอาไถ่ที่เลี้ยงในบ้านหรือในนามาประกอบพิธีกรรม โดยนำมาต่อหน้าศาลปู่ตา แล้วต้มถวายเป็นปูตาหลังจากนั้นเฒ่าจ้าวจะทำการถอดคางไค (กระดูกอ่อนที่อยู่ติดกับปากด้านล่างของไถ่) นำมาใช้ในการทำนายความอุดมสมบูรณ์ของนาแต่ละคน แต่ในปัจจุบันไถ่ที่นำมาใช้ในการทำนายเฒ่าจ้าวเป็นผู้จัดหา แต่มีเงื่อนไขว่าต้องเป็นไถ่ที่เจริญเติบโตภายในชุมชนเท่านั้น จำนวน 2 ตัว ตัวที่ 1 ใช้ในการทำนายความอุดมสมบูรณ์ของดินหรือผลผลิตที่จะได้ ส่วนตัวที่ 2 ใช้ในการทำนายความเป็นไปภายในหมู่บ้าน การทำนายคางไคมี 2 รูปแบบ ในบางชุมชนใช้คางไคใหญ่ในการทำนาย บางชุมชนใช้คางไคน้อยซึ่งมี 1 อัน เป็นเครื่องทำนาย คางไคหมายถึงส่วนของกระดูกอ่อนที่เจริญต่อไปจากส่วนของปากไถ่ด้านล่าง ถ้ากระดูกอ่อนมีผิวเรียบ รูปร่างโค้งสวยงามแสดงว่าไร่นาจะอุดมสมบูรณ์ ข้าวปลาอาหารจะสมบูรณ์ แต่ถ้าคางไคมีลักษณะเป็นปุ่มปม ผิวไม่เรียบ แสดงว่าหมู่บ้านจะอยู่ในสถานะข้าวยากหมากแพง ผลผลิตในไร่นาจะได้น้อย ถ้าเป็นคางไคที่เป็นตัวแทนของชุมชน ถ้าคางไคมีรูปร่างสวยงาม แสดงว่าวิถีของคนในชุมชนจะราบรื่น แต่ถ้าไม่สวยงามแสดงว่าจะมีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้นในชุมชน เช่น การทะเลาะทำให้เกิดการแตกความสามัคคี เป็นต้น ไถ่เป็นสัตว์ที่จิกกินอาหารอยู่ตลอดเวลา ภูมิปัญญานี้สามารถอธิบายได้ว่า ถ้าดินมีความอุดมสมบูรณ์ ไถ่สามารถหาอาหารดี ๆ ในดินกินได้มาก การเจริญเติบโตของกระดูกก็จะดีไปด้วย ในทางตรงข้าม ถ้าดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ไถ่จิกกินแต่กรวด หินหรือสิ่งที่ไม่ใช่อาหาร ทำให้มีผลกระทบต่อการสร้างกระดูกอ่อนที่คางไค ดังนั้นจึงเป็นความชาญฉลาดของชุมชนที่มีการใช้คางไคเป็นดัชนีชี้วัดความอุดมสมบูรณ์ของดิน



ภาพ 29 ก. สัญลักษณ์แทนหลักประกอบด้วยกะลาเป็นภาชนะ บรรจุด้วยแกลบและขี้เถ้า ข.เต้าหรือควายทามที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนควายในการเลี้ยงผีปู้ตา

เครื่องเซ่นไหว้ที่สำคัญในการเลี้ยงผีปู้ตาคือ “เหล้าไห ไก่ต้ม” หมายถึง เหล้า 1 ไห พร้อม ไก่ต้ม 1 ตัว แต่เนื่องจากรัฐบาลได้มีพระราชบัญญัติสุรา พ.ศ. 2493 ออกมา ทำให้การทำสุราที่บ้านเป็นเรื่องผิดกฎหมายไม่สามารถดำเนินการได้ จึงใช้สัญลักษณ์แทน โดยนำกะลามาล้าง แกลบและขี้เถ้าแทนเหล้า หรือถ้ามีเงินสามารถซื้อเหล้าขาวมาแทน 1 ขวด ส่วนไก่จัดว่าเป็นของที่มีอยู่ในทุกครัวเรือน ทุกคนสามารถนำมาถวายปู้ตาได้โดยไม่ต้องเสียเงินซื้อหามา ในอดีตนอกจากไก่แล้วยังต้องมีควายทาม ประกอบในพิธีด้วย ควายทาม หมายถึง เต้า เพราะมีสีดำและชอบบอยู่ตามที่มีน้ำเหมือนควาย คำว่าทามในภาษาอีสาน หมายถึง ที่น้ำท่วมถึง ดังนั้นจึงมีการใช้เต้าเป็นสัญลักษณ์แทนควายในการเลี้ยงผีปู้ตา ทั้งนี้เพื่อระลึกบุญคุณของควาย ปัจจุบันมีการเลี้ยงผีปู้ตาด้วยควายทามน้อยมากแล้ว อาจเนื่องมาจากเต้ามีจำนวนประชากรน้อยลง

การแฮกนาและการเลี้ยงผีตาแฮก



แฮกนา หมายถึง การ แรกนาผีตาแฮก หมายถึง ผีที่ดูแลคุ้มครองข้าวให้ปราศจากศัตรู แมลงไม่มากัดกิน โดยปกติก่อนการดำนาหรือหว่านข้าวประมาณ 1 เดือนกลุ่มชาติพันธุ์ลาวมีการทำนาให้ผีตาแฮกโดยการยกแปลงนาตามมูมนนา โดยมีการ

ปักคันแทนหรือคันนา พอให้ได้เนื้อที่สำหรับปลูกข้าว จำนวน 7 ตัน ในการประกอบพิธีจะทำแทนอย่างง่ายที่มีเจดูปักอยู่เพื่อใช้เป็นที่ยาวของบูชาผีตาแฮก ประกอบด้วยไผ่ตม 1 ตัวและเหล้าขาว เมื่อนำไผ่และเหล้าบูชาเรียบร้อยแล้ว ทำการปักดำข้าวในนาของผีตาแฮก จำนวน 7 ตัน โดยชาวบ้านมีความเชื่อดันข้าวทั้ง 7 ตันเป็นตัวแทนวันในรอบสัปดาห์ ดันแรกแทนวันอาทิตย์และดันสุดท้ายแทนวันจันทร์ ข้าวทั้ง 7 ตัน ถ้าดันใดเจริญงอกงามมากกว่าดันอื่น ๆ แสดงว่าจะต้องทำนาผืนใหญ่ในวันนั้น เช่น ถ้าดันที่ปักดำเป็นอันดับที่ 3 แสดงว่าจะต้องทำนาผืนใหญ่ในวันอังคาร เป็นต้น การแกลนาเปรียบเสมือนพิธีแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพิธีหลวง แต่การแกลนาเป็นพิธีกรรมของชาวบ้าน



การปักดำข้าวในนาให้ผีตาแฮกจำนวน 7 ตัน



กระทงอาหารคาวหวานที่ใช้แทนไผ่และเหล้า

จากการสืบค้นพบว่าการทำนาผีตาแฮกในอดีตจะทำพร้อมกันทุกหลังคาเรือน ทั้งหมู่บ้าน ในปัจจุบันการทำนาผีแฮกยังคงมีการปฏิบัติอยู่ไม่น้อยกว่าร้อยละ 50 แต่ทั้งหมดขาดความเข้าใจว่าทำไมบรรพบุรุษจึงมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการทำนาให้ผีตาแฮก ดังนั้นการทำนาให้ผีตาแฮกในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา จึงเป็นการทำนาให้ผีตาแฮกและการทำนาผืนใหญ่ห่างกันไม่ถึง 1 เดือน ส่วนใหญ่ไม่เกิน 7 วัน และต่างคนต่างทำตามความสะดวกของแต่ละบุคคล จึงทำให้ไม่เห็นผลของภูมิปัญญานี้ว่าจะช่วยเกี่ยวกับการทำนาในเรื่องใด การเลี้ยงไก่และเหล้ามีบางพื้นที่ปรับเปลี่ยนมาเป็นกระทงอาหารคาว หวานแทน คาดว่าภายใน 10 ปีนี้การทำนาให้ผีตาแฮกอาจหมดไปจากกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เนื่องจากมีการปรับเปลี่ยนค่านิยมในการทำนา จากการใช้แรงงานมาใช้เครื่องจักร ทำให้ไม่สามารถทำนาให้ผีตาแฮกได้

การทำนา

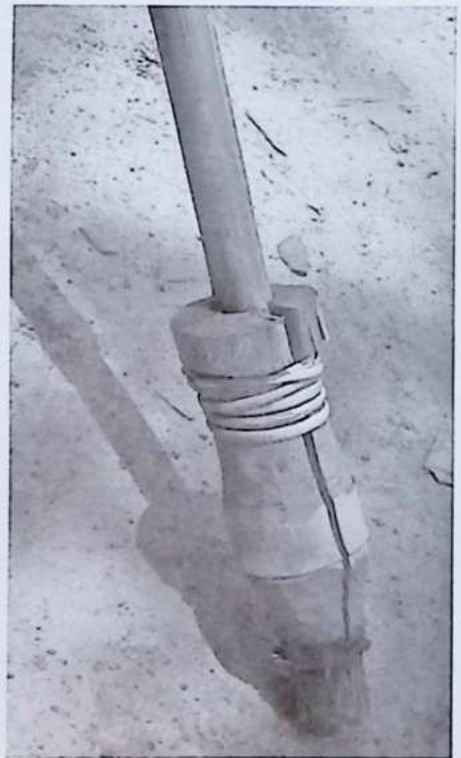
ภูมิปัญญาในการทำนามีหลากหลายวิธี ขึ้นอยู่กับลักษณะของภูมิประเทศ เช่น นาโคกหรือนาในพื้นที่สูง นาหล่มหรือนาในที่ราบต่ำ นาตามหรือนาน้ำท่วม เป็นต้น การปลูกข้าวมีหลากหลายวิธีการเช่นกัน เช่น

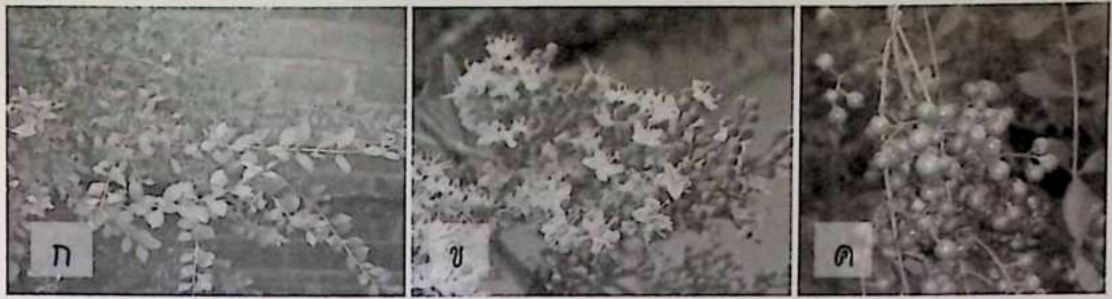
1.การหยอดใช้กับการปลูกข้าวไร่ ส่วนใหญ่ใช้ปลูกข้าวในที่สูง โดยใช้ไม้ไผ่ที่เรียกว่า “สะแนน” เจาะพื้นแล้วมีคนเดินตามเพื่อหยอดเมล็ดข้าวลงหลุมและกลบ

2.การดำนา นิยมทำในพื้นที่ที่มีน้ำพอสมควร ให้ผลผลิตสูงแต่ใช้เวลามาก การดำนาส่วนใหญ่ในอดีตนิยมวิธีการดำมากกว่าวิธีอื่นๆ การดำนาจำเป็นต้องใช้หัวแม่มีอนำร่องก่อนที่จะฝังกล้าลงไป ในตม เมื่อกลับมาที่บ้านในตอนเย็น มักก่อให้เกิดอาการที่เรียกว่า “ฟก ไค้” หรือมีอาการเจ็บปวดเนื่องจากเนื้อในนิ้วหัวแม่มีอช้ำ วิธีแก้ที่ได้ผล ร้อยละ 100 คือการใช้ใบกาบสด ตำพอกหัวแม่มีอในตอนเย็น รุ่งเช้าอาการเจ็บปวดจะหายไป บางชุมชนใช้ข้าวสารดิบตำร่วมกับใบกาบสด

อาการผิปกติอีกอย่างหนึ่งที่พบมากในระหว่างการทำนา คือเท้าแตก เนื่องจากต้องแช่น้ำเป็นเวลานาน ภูมิปัญญาในการแก้เท้าแตก คือ

ไม้สะแนนที่ใช้ในการเจาะหลุมปลูกข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ญีซกูร(Nyals-Kur)หรือเนยะกุลหรือชาวบน (เป็นชื่อที่กลุ่มชาติพันธุ์ไม่ชอบให้ใช้ชื่อนี้ เพราะหมายถึงคนป่า คนดง มีความหมายในเชิงดูถูกเหยียดหยาม คำว่าญีซกูรหมายถึงคนภูเขา ซึ่งให้ความรู้สึกที่ดีกว่า)





ก. ต้นกาว (*Lawsonia inermis* L.) ในอดีตมีการปลูกไว้ที่หน้าบ้านทุกหลัง
ข. ดอกเทียนกึ่ง มีทั้งสีขาวและสีแดง แต่ที่นิยมใช้เป็นดอกสีขาว ค. ผลของเทียนกึ่ง

การนำเอายางตัวมาทา การใช้ยางตัวทาแก้เท้าแตก มี 2 วิธี คือ ฟันต้นหรือกิ่งตัว ทิ้งไว้ 1-2 วัน จะมีน้ำยางสดๆ ไหลออกมา นำยางนี้มาทาบบริเวณที่เท้าแตก วิธีที่ 2 ยางตัวที่ไหลออกมา เกินกว่า 3 วันไปแล้วจะตกผลึกเป็นก้อนแข็ง หรือตัดเอาท่อนไม้ตัวมาแช่น้ำในภาชนะ นำน้ำยางที่ตกผลึกหรือน้ำยางจากการแช่ท่อนไม้ตัวมาเคี่ยวให้ได้อย่างเหนียวเก็บไว้ใช้ บางชุมชนใช้การหลามในกระบอกไม้ไผ่ พบว่ายางตัวใช้ได้ดี แต่ยางตัวทำให้มีสีดำติดอยู่ที่เท้า เป็นเวลานาน ทำให้ดูเหมือนเท้าสกปรก ในปัจจุบันจึงมีการใช้น้อยมาก

3. การหว่าน เป็นวิธีที่ง่ายกว่าการดำ แต่ให้ผลผลิตน้อยกว่า ในปัจจุบันนิยมทำด้วยวิธีนี้มาก เพราะใช้เวลา

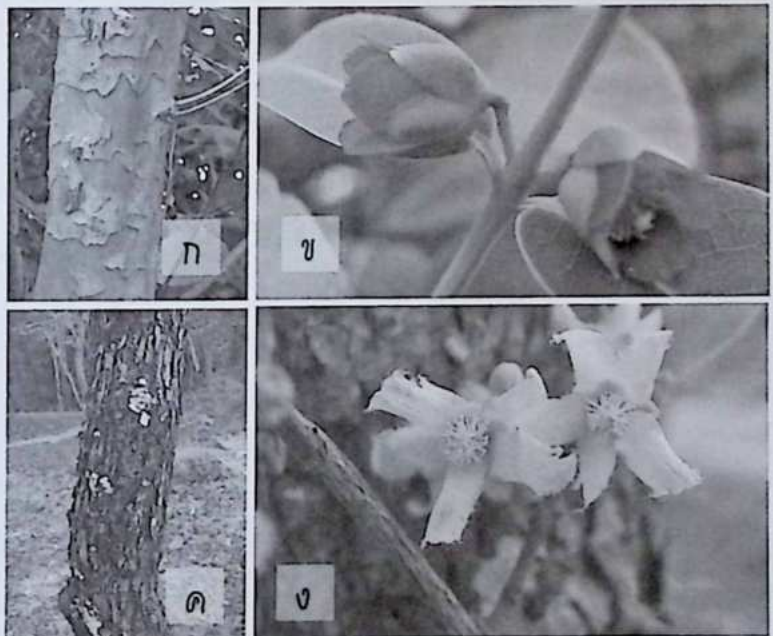
และแรงงานน้อย

การเตรียมดินมี 3 ขั้นตอนหลัก คือ

1) การไถตะ เป็นการพลิกดิน ให้ดินด้านล่างได้มีโอกาสสัมผัสอากาศมากขึ้น

2) การไถแปร ทำให้ก้อนดินที่เกิดจากการไถตะมีขนาดเล็กลง และเป็นการกำจัดวัชพืช

3) การคราด เป็นการทำให้ดินมีขนาดเล็กลงและกำจัดวัชพืชอีกชั้นหนึ่ง



ก และ ข ตัวหมาแหงนหรือตัวเกลี้ยง (*Cratoxylum cochinchinense* (Lour.) Blume
ค และ ง ตัวส้มหรือตัวขาว (*Cratoxylum formosum* (Jacq.) Benth & Hook. f. ex Dyer subsp.



ยางต้นตัวนำมาทาแก้คันเท้าแตก

โดยปกติท้องถิ่น
ในภาคอีสานจะแตกต่าง
จากทางภาคกลาง นาใน
ภาคอีสานส่วนใหญ่มี
ต้นไม้ใหญ่อยู่ตามนา
ประมาณร้อยละ 10-20
ของพื้นที่ไม้ที่นิยมปลูกไว้

ตามนาคือไม้เชือกหรือที่ภาคกลางเรียกว่าต้นรูกฟ้า (Terminalia alata B. Heyne ex Roth)
จากกลอนลำของแม่จิววรรณ ดำเนิน ได้สื่อไว้ว่า นาผืนใดมีต้นเชือกอยู่จะทำให้ได้ผลผลิต
มากกว่านาที่ไม่มีต้นเชือก ซึ่งเรื่องนี้คงต้องมีการพิสูจน์ต่อไป

การทำนาพญาข้าวหรือแม่โพสพ

ในการทำนามีศัตรูที่เข้ามาทำลาย
ข้าวอยู่ตลอดเวลา คนผู้ไทและกลุ่มชาติพันธุ์
ไทลาวจึงมีภูมิปัญญาในการหาเทคนิคเฝ้านา
โดยใช้การปลูกข้าวกำแชมในแปลงนา ข้าวกำ
จะทำหน้าที่ในการไล่แมลงโดยเฉพาะเพลี้ย
ออกไปจากนาข้าวได้เป็นอย่างดี ทั้งกลุ่ม
ชาติพันธุ์ไทลาวและผู้ไท เชื่อว่าข้าวกำคือ
พญาแห่งข้าวหรือแม่โพสพ ทำหน้าที่กำจัด
เพลี้ยและดูแลนาได้เป็นอย่างดีเนื่องจาก
ลำต้นและใบของข้าวกำมีสีดำ เมื่อถูกลมพัด
จึงเสมือนการโบกผ้า ทำให้แมลงหนีไปจาก
บริเวณนั้น ๆ เปรียบเสมือนหุ่นไล่กา จากการ
สัมภาษณ์เกษตรกรในเขตตำบลภูวง อำเภอ
หนองสูง จังหวัดมุกดาหาร พบว่าเกษตรกร
มีความพึงพอใจและคิดว่าเป็นวิธีที่มี
ประสิทธิภาพวิธีหนึ่ง แต่ประสบปัญหา เนื่องจากข้าวกำที่ปลูกร่วมกับข้าวธรรมดา จะเกิดการ
กลายพันธุ์ ทำให้สีของลำต้นเปลี่ยนไป ในอดีตเคยหาซื้อเมล็ดพันธุ์มาจากภายนอกชุมชนได้
แต่ในปัจจุบันมีผู้ผลิตเมล็ดข้าวกำน้อยลง



ข้าวกำหรือข้าวเหนียวดำที่มีการปลูกไว้กลางแปลงนา
ข้าว เพื่อใช้กำจัดศัตรูข้าว

ผูกเสี่ยวกับปู

เมื่อข้าวเจริญได้ประมาณ 2 เดือน จะทำพิธีผูกเสี่ยวกับปู เนื่องจากในช่วงนี้ประชากรของปูมีจำนวนมากและมักกัดกินทำลายต้นข้าว วิธีการผูกเสี่ยวกับปูคือการนำไหนด้อย (ขนาดเล็ก) หรือหม้อไปฝังไว้ข้างคันแท (คันนา) นำข้าวเหนียวหนึ่ง 1 ปั้นไปจี จากนั้นไปผูกห้อยไว้กับคันไม้ไผ่ที่มีลักษณะคล้ายเบ็ด ปักไม้ให้ข้าวเหนียวห้อยลงมาอยู่บริเวณปากไห ในช่วงนี้จะมีน้ำหล่อเลี้ยงในนาข้าว ดังนั้นการฝังไหหรือหม้ออาจฝังในลักษณะปริ่มน้ำหรือจมลงในน้ำประมาณ 30 เซนติเมตรก็ได้ ถ้าไหนด้อยให้ห้อยเชือกที่ผูกข้าวลงไปให้ถึงผิวน้ำที่ปากไหอยู่ ปูที่อยู่ในนาจะพยายามไต่ไปตามคันเบ็ด เพื่อเข้าไปกินข้าวเหนียวหนึ่ง แต่คันเบ็ดและเชือกผูกข้าวเหนียวไม่อาจรับน้ำหนักปูได้ ทำให้ปุตกลงไปในไหหรือหม้อ แล้วจะไม่สามารถปีนกลับขึ้นมาได้อีก เมื่อไปกู่ไหหรือหม้อ ก็จะได้ปูกลับมาทำอาหาร ทำให้ลดการใช้ยาฆ่าปู ทำให้สุขภาพชีวิตของเกษตรกรดีขึ้น ในกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ใช้เปลือกไม้ค้ายโซ่ เอาไปทุบให้แหลก แล้วเอาไปวางในนาบริเวณที่ดำหรือมีระดับน้ำลึกกว่าบริเวณอื่น ๆ ไม้ค้ายโซ่ที่ถูกทุบจนแหลกจะมีเส้นล่อยออกมา เมื่อเข้าไปในปากปูจะทำให้ปูระคายเคืองแล้วตายในที่สุด บางชุมชนใช้ซีไก่อ้ม้นสำปะหลังหรือหมากตาลสุก ๆ ไปวางไว้ในหลุมขนาด 30X30 เซนติเมตร ปูจะลงไปกินแล้วไม่สามารถปีนกลับขึ้นมาได้ หลักการนี้คือถ้ามีอาหารอื่น ๆ ในนา ปูน่าจะไม่กัดกินต้นข้าว แต่จะหันไปกินอาหารอื่น ๆ แทน

การดัดเมล็ดพันธุ์

ในขณะที่ข้าวในนากำลังเจริญเติบโต เจ้าของนาจะทำการสำรวจไปให้ทั่วนาทุกปีงหรือไฮ่ (หมายถึงแปลงนาที่มีคันนาล้อมรอบ) เพื่อสำรวจว่าข้าวต้นใดให้รวงที่งามที่สุด เมื่อข้าวสุกได้ที่ จะทำพิธีเกี่ยวมาเก็บไว้ใช้ในการทำพันธุ์ต่อไป การเก็บข้าวที่จะใช้เป็นเชื้อพันธุ์ต่อไป นิยมนำไปใส่ภาชนะเก็บไว้บนชื้อได้หลังคาของเล้าข้าว



ผลตาลสุกและมันสำปะหลังที่ใช้ล่อปูออกมานาข้าวได้

การเก็บเกี่ยว

เมื่อข้าวสุกได้ที่ทำการเกี่ยว ปล่อยให้แห้ง แล้วนำมานวดได้ข้าวเปลือก จากนั้นทำการสู่วัณข้าวก่อนนำขึ้นเล้า ในปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนมาใช้เครื่องจักรมากกว่าร้อยละ 50 แล้ว ทั้งการเกี่ยวและการนวดข้าว ชาวนาส่วนใหญ่ในภาคอีสานสร้างสถานที่เก็บข้าว เรียกว่า “เล้า” มีความหมายเดียวกับยุ้งในภาคกลาง แต่ละบ้านจะมีเล้าเป็นของตัวเอง จากการ



การเทกละเล้าหรือการกำหนดของเล้าตามขนาดของเท้าผู้ที่เป็นเจ้าของเล้า

สังเกตพบว่าขนาดของเล้ามีความสัมพันธ์กับขนาดของพื้นที่ของที่นา แต่จากการสัมภาษณ์ผู้รู้บางท่านพบว่าการสร้างเล้าที่ดีต้องทำการเทกละเล้า คำว่าเทกละเล้า เป็นภาษาถิ่นอีสาน หมายถึงการวัดให้ถูกโฉลก วิธีการเทกละเล้า ให้นำเชือกขนาดความยาวประมาณ 2.5 เมตร มา 1 เส้น ไขเท้าของเจ้าของเล้า วัดความยาวและความกว้างของเล้า ตามขนาดที่ต้องการ โดยมีคำหาดังนี้

1 ฝ่าเท้า คำทำนายคือ สามสิบทุ่งนาแมนความหมายคือ ถ้าสร้างเล้าไม่ถูกโฉลก นามักจะแล้ง หรือทำมาแต่ได้น้อย

2 ฝ่าเท้า คำทำนายคือ เฮดแสนปีได้ข้าวขึ้นเล้าความหมายคือ แม้ทำนาไปแสนปีก็ไม่มียอดผลิตมาใส่ในเล้า หรือทำนาไปจนตายก็ไม่มีข้าวมาเก็บไว้ในเล้า

3 ฝ่าเท้า คำทำนายคือ เฮดเก้าปีได้ข้าวเต็มเหยียดความหมายคือแม้ทำนาไป 9 ปีก็ไม่สามารถหาข้าวมาใส่ให้เต็มเล้าได้

4 ฝ่าเท้า คำทำนายคือ กินเหม็ดเสียบ่ฮอดข้าวใหม่ความหมายคือแม้มีนามากและให้ผลผลิตมาก แต่จะมีข้าวกินได้ไม่ถึงปี จะเสียข้าวให้กับผู้อื่นไป

5 ฝ่าเท้า คำทำนายคือ ฟันน้องไ้เล่นมาหาความหมายคือเป็นเล้าที่ถูกโฉลก ทำนาได้ข้าวมาก สามารถนำไปเจือจานเลี้ยงน้องได้

6 ฝ่าเท้า คำทำนายคือ ของเต็มพาบ่อยากความหมายคือเป็นเล้าที่ถูกโฉลก ทำนาได้ข้าวมาก ไม่อดอยากเรื่องข้าว เรื่องน้ำ

7 ฝ่าเท้า คำทำนายคือ ทุกข์ยากย่านบ่มีความหมายคือแม้จะมีข้าวเต็มเล้า แต่เมื่อมองเห็นเล้า จะมีแรงกระตุ้นให้เจ้าของทำงานไม่หยุด ต้องลำบากเพราะมีความอยากได้ไปเรื่อย ๆ

8 ฝาเท้า คำทำนายคือ เป็นเศรษฐียอมขายข้าวความหมายคือจะได้ข้าวเหลือกินเหลือใช้ ขายข้าวได้จนกลายเป็นเศรษฐี มีเงินทำบุญ ทำทานมาก

9 ฝาเท้า คำทำนายคือ ดกใส่แล้วเต็มพูนความหมายคือ จะมั่งมีศรีสุข เพราะมีข้าวและน้ำกิน อย่างไม่อด ไม่อยาก

ต้องทำการเดินบนเชือกจนไปตกเลขที่เป็นมงคลให้นำตัวเลขนั้นไปกำหนดเป็นขนาดของเล้า ซึ่งปกติเล้าเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือยาวเป็น 3 ส่วนของด้านกว้างส่วนหน้าของเล้าจะมีประตูขนาดเล็ก ใช้เป็นทางเข้าออกเล้า ด้านหน้าของเล้ามีประตูและลานขนาดเล็กยื่นออกมาเรียกว่า “กะทอดเล้า” (ภาพ 37) ขนาดของกะทอดเล้าก็ต้องทำการ

แทรกโลกเช่นเดียวกับตัวเล้า ส่วนบันไดสำหรับขึ้นลงเล้า ส่วนใหญ่เป็นบันไดลอย เคลื่อนย้ายได้ เพื่อป้องกันไม่ให้สัตว์ขึ้นไปรบกวนข้าวที่อยู่ในเล้า แต่เดิมฝาเล้าจะเป็นไม้ไผ่สานแล้วยาหรือฉาบด้วยดินเหนียวผสมขี้ควาย วัสดุทั้ง 2 ชนิดนี้ ช่วยป้องกันแมลงไม่ให้ไปทำลายข้าวเปลือกที่เก็บไว้ในเล้าและยังช่วยในการรักษาความชื้นภายในเล้า ไม่ให้มีมากเกินไปจนเกิดเชื้อราได้ ต่อมาฝาเล้าได้มีการปรับเปลี่ยนมาเป็นไม้กระดานแทน ทั้งนี้เนื่องจากในอดีตหมู่บ้านส่วนใหญ่อยู่ติดป่า ไม้กระดานจึงหาง่ายและนำมาสร้างได้ง่ายกว่าการสานไม้ไผ่ และยาด้วยดินและขี้ควาย ซึ่งต้องมีการซ่อมบ่อย ๆ มีบางแห่งใช้สังกะสีมาทำฝาเล้า เพราะไม่สามารถหาไม้มาใช้ได้แล้ว



กะทอดเล้าเป็นลานยื่นออกมาทางด้านหน้าของเล้า มีบันไดที่ใช้ขึ้นลง เป็นบันไดลอย ที่เคลื่อนย้ายออกได้



ก. เล้าข้าวที่มีฝาเป็นไม้ไผ่ยาหรือฉาบด้วยดินเหนียวและขี้ควาย



ข. เล้าข้าวที่มีฝาทำด้วยไม้



ค. เล้าข้าวที่ฝาทำด้วยสังกะสี

การสู่ขวัญข้าว

ในบางพื้นที่ทำขวัญข้าวตั้งแต่เริ่มเก็บเกี่ยว การสู่ขวัญข้าว เพื่อเป็นการเรียกสติให้รู้และตระหนักว่า ปีนี้สามารถเก็บเกี่ยวได้เท่าไร จะมี การวางแผนเพื่อการบริโภคให้ได้ตลอดทั้งปี ในภาคอีสานเรียกว่า “บุญคูณลาน” โดยชาวบ้านแต่ละหลังคาเรือนจะเอาข้าว จำนวนมาก น้อยขึ้นอยู่กับศรัทธาของแต่ละคน นำมากองรวมกันที่ลานวัด เพื่อทำพิธีสู่ขวัญข้าว ในอดีตมีวัตถุประสงค์ เพื่อเอาข้าวมาฝากวัดไว้ สำหรับใช้ในงานพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งถ้าผู้ใดทำนาแล้วไม่ได้ผลผลิต สามารถมาขอขมาจากวัด เพื่อเอาไปประทังชีวิต เมื่อทำได้ในปีต่อไปให้นำข้าวที่ขอขมาไปมาคืน นับได้ว่าเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในรูปแบบหนึ่ง ปัจจุบันพิธีกรรมนี้



พิธีกรรมบุญคูณลานการนำข้าวจากแต่ละครัวเรือนมากองรวมกัน เพื่อทำพิธีสู่ขวัญข้าวร่วมกัน



ต้นแกลัดดิน *Phyllodium pulchellum* (L.) Desv.

มีการเปลี่ยนแปลงไป ส่วนใหญ่วัดจะนำข้าวนี้ไปจำหน่ายเอาเงินมาบำรุงวัดหรือสร้างศาสนสถานนอกจากนี้ยังพบว่า พิธีการนำเอาข้าวขึ้นเล้าจะต้องใช้ช่อดอกของต้นแกลัดดินมาปกรอบผนังเล้าข้าว และนำเอากิ่งและใบยอป่า มาเสียบไว้ตรงเสาทุกต้นของเล้าข้าว เพื่อเป็นการบำรุง



ต้นยอป่า ที่ใช้ไม้ด้าเล้าข้าว เมื่อทำพิธีเอาข้าวขึ้นแล้ว

ขวัญของเจ้าของเล่าว่าจะมีข้าวกินตลอดไป เหมือนช่อดอกของเกล็ดลื่นที่แม้จะแห้งแล้วก็ยังคงมีสภาพเหมือนเดิมไม่ร่วงโรยไปเหมือนดอกของพืชชนิดอื่น ๆ จากการศึกษเชิงลึกพบว่าทั้งเกล็ดลื่นและยอป่าเป็นไม้ที่ใช้ไล่แมลงและสัตว์ที่จะเข้าไปทำลายข้าวที่อยู่ในเล้า

ข้าวเปลือกที่นำมาเก็บไว้ที่เล้าแล้วเมื่อต้องนำมารับประทาน จะทำการนำออกมาครั้งละ 1 หาบ หรือประมาณ 2 กระบุง การดักข้าวเปลือกมาใส่กระบุงหรือการดักข้าวสารมาหุง ส่วนใหญ่ใช้กระดองเต่า เป็นเครื่องมือในการดัก เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้มีข้าวกินไปนาน เหมือนเต่าที่มีอายุยืน แต่เข้าใจว่า ในอดีตกระดองเต่าเป็นวัสดุที่หายาก คงทนจึงนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน กระดองที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นกระดองเต่าเพ็กหรือ



พิธีกรรมเอาข้าวขึ้นแล้ว เมื่อเอาข้าวขึ้นแล้วแล้วให้เอาช่อดอกเกล็ดลื่นแปกรอบเล้า เอาไม้ยอป่าด้าที่เสาของเล้าปัจจุบันบางชุมชนมีการปรับเปลี่ยนไปใช้ใบยอและใบคูณไปเสียไว้ตามเสาแทนการด้าด้วยไม้ยอป่า



กระดองเต่าที่ใช้เป็นเครื่องมือในการดักข้าวเปลือกหรือข้าวสาร

เต่าเหลือง (*Indotestudoelongata* Blyth, 1853) การดักข้าวจากเล้าไปสี ห้ามดักในวันโกนและวันพระถือว่า คะลำ (ข้อห้าม) เนื่องจากว่าในวันนั้นควรต้องไปประกอบกิจกรรมในวัด ไม่นานที่นำมาใช้ในการหาข้าวต้องทำการเทกโลกเช่นกัน ไม่นานที่ดี ต้องมีความยาว 3 ศอก กับอีก 1 คืบของผู้หาบ เมื่ออธิบายตามหลักพิธีกรรมพบว่า แขนที่มีความยาว 3 ศอก กับ 1 คืบของผู้หาบเป็นความยาวแขนที่เมื่อถ่วงด้วยน้ำหนัก 2 ข้าง จะทำให้เกิดความสมดุล ทำให้การหาบ

เบาสบาย นำไปสีให้ได้ข้าวสารมาหุงรับประทาน ไม่มีการสีข้าวให้เป็นข้าวสารค้างเป็นเดือนในปัจจุบันมีงานวิจัยว่าการรับประทานข้าวที่สีใหม่ ๆ มีคุณค่าทางอาหารมากกว่าข้าวสารที่สีไว้นาน ๆ ชาวบ้านเรียกข้าวที่สีใหม่ ๆ ว่า "ข้าวเป็น" เพราะยังสามารถนำไปเพาะให้เป็นกล้าได้



กระตังของหวานที่ใช้เลี้ยงผีนา

การเลี้ยงผีนาในบางพื้นที่เชื่อว่าผีนาเป็นผีเพศหญิง อาหารที่ใช้เลี้ยงจึงเป็นของหวาน ได้แก่ ข้าว กล้วย อ้อย ผลจากการดำเนินการในพิธีกรรมนี้จุลินทรีย์มีอาหารกิน ทำให้เพิ่มจำนวนประชากรในดินได้อย่างมากมาย



ไม้ดานที่ใช้ในการหาข้าว หาบน้ำ ต้องทำการเทกโลก เพื่อวัดขนาดที่เหมาะสมกับสัดส่วนของร่างกายของผู้ใช้

การเลี้ยงผีนา

ในบางพื้นที่เรียกว่า "แม่นางธรณี" หรือ "นางทอง" หมายถึงผีที่เฝ้าอยู่ตามทีนา ส่วนใหญ่จะเป็นบริเวณที่มีจอมปลวกหรือต้นไม้ใหญ่ที่อยู่ตามนา เป็นพิธีกรรมที่มีการระลึกถึงบุญคุณของดินที่เป็นแหล่งเพาะปลูก ทำให้มีอาหารกินใน

การสวัญควาย

เป็นการแสดงความกตัญญูรู้บุญคุณของควายที่ช่วยทำนา เพื่อสร้างและตอกย้ำความรู้สึกว่าควรปฏิบัติต่อควายให้ดี เนื่องจากมีส่วนช่วยในการทำให้เราได้มีอาหารไว้บริโภค ในปัจจุบันพิธีกรรมนี้เหลือน้อยมาก เนื่องจากการทำนาในปัจจุบันหันมาใช้แทรกเตอร์เป็นหลัก

นอกจากพิธีกรรมต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ประเพณีในรอบปี ที่คนอีสานเรียกว่า ฮีต 12 หมายถึง ประเพณีที่ต้องปฏิบัติในแต่ละ เดือน ทั้ง 12 เดือนยังมีส่วนช่วยในการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินด้วย เช่น งานบุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก หรือข้าวสลาก



(สลากก๊ต) ทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสิบ เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตายหรือเปรต บางท่านว่าเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เปรตอีกครั้งหนึ่ง โดยมีเวลาทำบุญข้าวประดับดิน 15 วัน ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เปรตต้องการกลับไป ณ ที่อยู่ของตน ของที่ใช้ในการประกอบพิธีส่วนใหญ่เป็นของหวาน ซึ่งนำไปเสียบไว้ตามที่ต่าง ๆ เมื่อตกลงสู่ดินจะกลายเป็นอาหารของจุลินทรีย์ ทำให้จุลินทรีย์เพิ่มจำนวนมากขึ้น จุลินทรีย์เหล่านี้จะไปสร้างอาหารในดิน

พฤติกรรมอีกประการหนึ่งของคนอีสาน ที่ทำให้มีจุลินทรีย์ในดินเพิ่มขึ้น คือ การ

เครื่องเช่นในงานบุญข้าวสาก (ดักบน) และบุญข้าวประดับดิน (ดักล่าง)

(ที่มาของภาพ <http://e-shanuu.com/?cat=16&paged=9>)



การไปรยเคษอาหารที่เหลือจากการทำบุญหรือการกินในแต่ละมื้อลงดินหรือเสียบไว้ตามที่ต่าง ๆ

ไปรยข้าวลงดินหรือป็นเป็นก้อนเล็ก เสียบไว้ตามที่ต่าง ๆ หรือทิ้งลงดิน สามารถทำให้จุลินทรีย์ดินเพิ่มขึ้นได้เช่นกัน

ภูมิปัญญาเหล่านี้ ควรมีการถ่ายทอดให้สามารถศึกษาได้ทั้งในระบบและนอกระบบ เพราะจะช่วยให้อนุรักษ์ระบบนิเวศและความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพ เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของชุมชน

เอกสารอ้างอิง

Lim, T.K. 2014 Edible Medicinal Plants: Volume 7, Flowers, DOI 10.1007/978-94-007-7395-0_43, ©Springer Science+Business Media Dordrecht

Upendra, R S and Khandelwal P 2012 Assessment of nutritive values, phytochemical constituents and biotherapeutic potentials of *Epiphyllum oxypetalum*: International Journal of Pharmaceutical Sciences :Vol.4, Suppl 5, 421-425

<http://phuketindex.com/travel/photostories/other/s-star/ursamajor.htm>

<https://th.wikipedia.org/wiki/>

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Caesalpinia_mimosoides#/

<http://www.pran.go.th/default.php?modules=activity&data=detail&id=23&actid=1>

<http://horoscope.thaiza.com>

<http://e-shann.com/?cat=16&paged=9>



1. คู่มือการสร้างบ้านดินแบบมือ...
2. คู่มือการทำนาอินทรีย์
3. คู่มือการเพาะเมล็ดพันธุ์ผัก...
- และ การเพาะเมล็ดพันธุ์ในโรงเรือน
- แบบมือถาวร
4. คู่มือเกษตรพอเพียงเมือง
5. คู่มือการทำเตาแก๊สชีวภาพ
- และ ถ่านอัดแท่ง
6. คู่มือการทำสบู่ธรรมชาติ แร่สมุนไพร
- จากสมุนไพร
7. คู่มือปรุงรสสมุนไพรสำหรับประจำวัน
8. คู่มือผักพื้นบ้านอาหารต้านโรค
9. คู่มือการทำบ้านดิน
10. คู่มือผลิตภัณฑ์จากผักอินทรีย์
11. คู่มือเมล็ดพันธุ์ผักอินทรีย์
- เพื่อการพึ่งตนเอง
12. คู่มือนวัตกรรมพลังงานทางเลือก
- เพื่อเศรษฐกิจพอเพียง
13. คู่มือผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร
14. คู่มือเกษตรสวนทาง
15. คู่มือเพาะเมล็ดพันธุ์แบบผสมผสาน
- สร้างคุณค่าอาหาร จากวิถี
16. คู่มือการถนอมอาหาร
- และแปรรูปอาหารเพื่อการพึ่งตนเอง
17. คู่มือเมล็ดพันธุ์ผักอินทรีย์
18. คู่มือการปลูกผักอินทรีย์
19. คู่มือการปลูกข้าวพันธุ์ดี
- เป็นผลิตภัณฑ์
20. คู่มือการพัฒนาพันธุ์ข้าว
21. คู่มือการเลี้ยงสัตว์อินทรีย์
22. คู่มือสวนป่า ผักพื้นบ้าน
23. คู่มือเมล็ด 7 ข้าว
24. ผักพื้นบ้าน

ราคาเล่มละ 50 บาท

สนใจติดต่อที่

สำนักงานพิพิธภัณฑสถานธรรมชาติวิทยาของกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ (องค์การมหาชน)

หมู่ 13 ถนนพหลโยธิน ต.คลองหนึ่ง

อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12120

โทร: 0 2521 2212-13, 0 2521 2171

โทรสาร 0 2521 2214, 0 2521 1165

กลุ่มพัฒนาระบบ 0 2521 2212-13,

0 2521 2575 www.wisdomking.or.th

“ภูมิปัญญาที่เกี่ยวเนื่องกับการเกษตรมีหลายประเภท เช่น
ภูมิปัญญาในการคัดเลือกสายพันธุ์ ภูมิปัญญาในการใช้น้ำเพื่อการเกษตร
ภูมิปัญญาหนึ่งที่มีความสำคัญมาดระบบการจัดการการเกษตรพื้นบ้าน
คือ ภูมิปัญญาในการทำนาดินฟ้าอากาศ ภูมิปัญญาด้านนี้ช่วงนี้ให้เกษตรกร
สามารถตัดสินใจได้ว่า จะเลือกข้าวหรือพืชชนิดใดมาปลูกในฤดูกาลที่จะมาถึง
ภูมิปัญญาในการทำนาฝน เป็นกิจกรรมที่เริ่มดำเนินการตั้งแต่ช่วงเดือน 10

หรือประมาณเดือนพฤศจิกายน ไปจนถึงเดือนพฤษภาคม

เพื่อให้ได้ข้อมูลในการผลิตพืชในฤดูกาลถัดไป ภูมิปัญญาในการทำนาดินฟ้าอากาศ
เป็นภูมิปัญญาที่ช่วยบอกคุณภาพอากาศของแต่ละพื้นที่ เพราะสิ่งมีชีวิตที่ใช้เป็นดัชนีชี้วัด
คุณภาพของสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในแต่ละพื้นที่ จะมีการตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อม
ในแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกัน ถ้าเกษตรกรสามารถฟื้นฟู เพื่อนำภูมิปัญญาเหล่านี้กลับมาใช้
จะทำให้มีความมั่นคงทางอาหารเพิ่มมากขึ้น เพราะลดความเสี่ยงในการไม่ได้ผลผลิต”



ISBN 978-616-358-154-9



9 786163 581549

ราคา 50 บาท